TECHE UDINE

MANOSCRITTI

FONDO PRINCIPALE

Manoscritto n. **P_MSS_4422**

Nel Fondo Principale sono confluiti la maggior parte dei lasciti manoscritti pervenuti alla Biblioteca Civica «Vincenzo Joppi» nel corso del tempo: si tratta perciò di un fondo composito nel quale è possibile trovare manoscritti di argomento liturgico, scientifico, giuridico, botanico e altro.

Collocazione:

Biblioteca Civica "Vincenzo Joppi", Udine
https://www.techeudine.it/fondo-principale
https://www.sbhu.it/

॥श्रीस्वार्थे सिद्धा श्यारपति पालनार्थं निर्विघ्नं प्रंथसमाप्त्यर्थं च शिष्टाचारप्रमाणकं इष्टदेवतानमस्कारं वस्तुनिर्देशात्मकं मंगलं कर्तव्यं कविः श्रीकालिदासः स्तुति
करोति विश्वपितरौ पार्वतीपरमेश्वरौ नमस्कारं ॥१॥

॥श्रीगणेशाय नमः॥ वागर्थाविव संपृक्तौ वागर्थप्रतिपत्तये जगतः पितरौ वंदे पार्वतीपरमेश्वरौ १ अयं कविः शुभाशंसां न-
मस्कारं करोति। वागर्थप्रतिपत्तये अहं पार्वतीपरमेश्वरौ वंदे। नमस्कारं करोमि। पार्वती च परमेश्वरश्च तौ। किंभूतौ जगतः पितरौ। पिता च
माता च पितरौ। पिता माता च। मातृपित्रोः श्लोकः। किमर्थं वागर्थप्रतिपत्तये वाक् च अर्थश्च तयोः प्रतिपत्तिः परिज्ञानं तस्मै। पुनः किं० संपृक्तौ सं-
मिलितौ। काविव। वागर्थाविव। यथा वागर्थौ संपृक्तौ स्तः अथवा पार्वती शुचीः पालनरूपत्वोः। पार्वतीति पिनष्टि पाति जगत् इति पार्व-
कामकं संदि तीयोरीसङ्गः मात्रा ये ईश्वरः माजस्पीत स्पार्ग्मरो मेश्वरः। पार्वती परश्च परमेश्वरश्च तौ। अथवा पार रुपे पार्वती पाति रक्षति पार्वती।
पास्तदशाधो परमेश्वरः रमा लक्ष्मीतस्याः ईश्वरो रमेश्वरः। पार्वती च रमेश्वरश्च परमेश्वरौ। अतोः देहरिहरौ वंदे। कोपि एको करिष्यति। हरिहरो कथंस
ष्यान्नभवत संपृक्तौ। सदा पुराणेकथामध्यस्थेनानेन कामेन प्रत्युत्तरः। स्फटिकमरकतश्रीहारिणोः प्रीतियोगात् तदवपुरेकं कामकंस
सत्व किं० वपुः हिमोर्वीः लब्धगिरिसुतायाः माधवमौदिहिता। मदनामहसिकं तयत्र सीमा विवेदः १ महुचतुर्दशभुवनपतिं विद्याया पूर्वं पार्वती
श्रीहरि माधवेक रमणः कथं विहितः। पतितपुरवस्याज्ञ मातानेव कदाचन गर्भधारणपोषणं। तेन माता गरीयसी॥१ अथवा आदिपुरुषस्या-
[illegible]कामकस पकर्षं ईश्वरपणमःसतः ईश्वरामज्ञानमिति धनमिति तत्ज्ञानं माता। आरोग्यं सास्कारादिहेतु गतिमिति दुर्गादेनारस्य
द्विपाः स्फटिक पुनाशास्त्रारंले ज्ञानेन प्रयोजनं। अपरोऽर्थः केचितु कात्मोपयोग्यालंकारविचित्रवागर्थप्रतिपत्तये। आशार्थी सिद्धिपुरुषस्या धनि
मरकतश्रीहरि मन्यते। अतः अहं वागर्थं विंदे। किंभूतौ संपृक्तौ। संमिलितौ। एकत्र इंद्रियाणां स्वविषयेषु आदिपोजनाय था अनादिरर्थः श्रा
णोः यत्र पार्वती संबंधेयो प्रसादवशः १ किमर्थं वागर्थप्रतिपत्तये। कविवपार्वतीपरमेश्वराविव। यथा पार्वतीपरमेश्वरौ संपृक्तौ स्तः
यत्स्यासल्कंत किंभूतौ जगतः पितरौ १ इति श्रमणो कृतार्थता॥ क्व सूर्यप्रभवो वंशः सूर्यप्रभवो रवेकत्वतो वंशो न्वयः क्वतं क्व चान्यमस्त
सीमाविशुदेव
वति उत्तयाः का
स्यात् ॥१॥ 1

स्वविषयास्तो कथकाशामतिर्बुद्धिः क्व अर्थात् मदीयाल्पविषया मतिः। अहं तदुडुपेन अल्पकेन दुस्तरं तरीतुं महांतं समुद्रं मोहात् अज्ञा
नात् तितीर्षुरस्मि तरीतुमिच्छुरस्मि। कृत्वाहमिदं तत्करोमीति। अयं विषमाख्यः अलंकारः २ मंदः कवि इति० अहं उपहास्यतां गा
मिष्यामि कथं च तोहं। मंदः स्वल्पकवियशःप्रार्थी कवीनां यशःप्रार्थी कामी एवंशीलः कवियशःप्रार्थी। एतदेव दृष्टांतेन दृढयति
कइव वामन इव यथा वामनः उपहास्यतां याति किं० वामनः फलेन प्रांशुः तत्कर ग्राह्ये प्रांशुलभ्ये फले। किं० फलेनोन्नतेन उद्बाहुरिव स
रस्थर प्राप्ये। न कथं गृहीतुमिच्छति। कस्मात् लोभात् अज्ञानात् मोहादिति उभयत्र संबंधः। अथवा इति० श्लोकं अन्यं नाभो
सपरिहारेण सूत्रवसो निरवकाश इति पाठः। इदानीं सावकाशं अस्तीति पादयन्नाह। अथवा। अस्मिन् वंशे मम गतिरस्ति। पूर्वै
विद्यते कथं। किं० सूर्यवंशे पूर्वसूरिभिः आद्यमनीषिभिः कृत वाग्द्वारे। कृतं वाग्द्वारं यत्र तस्मिन् कृतवाग्द्वारे। अत्र दृष्टांतमा
ह कस्येव। सूत्रस्येव। यथा सूत्रस्य मणौ गतिर्भवति किं० वज्रसमुत्कीर्णे। ४ सोहमाजन्मेति० श्लोकपंचकेनैकेन रघुवंशं वर्ण
यिष्यति। सोल्पबुद्धिरहं रघूणां रघुवंशोद्भवानां अन्वयं वंशं वक्ष्ये। वर्णयिष्यामि। रघूणां मतिपरिगृहीतत्वेन अपत्यत्वात्तु रघुक। किं० भूतानां
रघूणां। आजन्मशुद्धानां। आजन्मनः प्रभृति शुद्धानां कर्मसु निर्मलानां पुनः किं० भूतानां आफलोदयकर्मणां। आफलोदयात् क
र्मोदयं यावत् कर्म येषां ते आफलोदयकर्माणस्तेषां फलप्राप्तिं विनारब्धकर्म न त्यजंति। अपरं। आसमुद्रक्षितीशानां।
आसमुद्रक्षितेः समुद्रपर्यंतक्षितेः ईशाः प्रभवः आसमुद्रक्षितीशास्तेषां। अपरं। आनाकरथवर्त्मनां। आनाकं स्वर्गं यावत्
रथानां वर्त्म येषां ते आनाकरथवर्त्मानस्तेषां। येषां रथगमनं त्रिभुवनेपि न स्खलितमित्यर्थः ५ यथाविधि० पुनः किं० भूतानां रघूणां।
यथाविधि वेदोक्तप्रकारेण अग्निहोमयज्ञादिविधानेन कृता अग्नयः हुता अग्नयो यैस्ते। यथाविधिहुताग्नयस्तेषां। अपरं १

यथाकामार्चितार्थिनां। यथाकामं यथाभिलाषं अर्चिता अर्थिनो येस्ते यथाकामार्चितार्थिनस्तेषां। यथा निमित्तदानेनार्थि
नः संतोषिताः इत्यर्थः। अपरं यथापराधदंडानां अपराधमनुसारेण दंडो येषां ते यथापराधदंडास्तेषां। शास्त्रप्रमाणाद्दंडं कुर्वंति न तु स्व
बुद्ध्या। तथा चकाल प्रबोधिनां। काले यथासमये प्रबोधो बोधनं येषां ते कालप्रबोधिनस्तेषां। इदं स्यात् कृतं इति मनसा सर्वस्य ज्ञाः ६ अपरं यथाकालं
आकालं आभावसरे प्रबुध्यंते यथाकालप्रबोधिनस्तेषां। तथा च स्मृतौ। आदौ मुहूर्ते त्रिज्ञाय चिंतयेदात्मनो हितं। इ। त्यागाय ७ पुनः
किं० भूतानां रघूणां। त्यागाय संभृतार्थानां दानाय संभृतः संचितः अर्थो धनं येषां ते संभृतार्थास्तेषां यज्ञकर्मगतिरेकैव किं० सत्याय मितभाषिणां
सत्याय परिपालयितुं मितं स्वल्पमेव भाषणं येषां। महात्मनो हि स्मितपूर्वाभिभाषिणो भवंति। अपरं। यशसे विजिगीषूणां। अत्र नजीषि
णो। यशो अर्थं दिग्विजयं कुर्वंति न तु रागद्वेषादिलोभार्थिनां। अपरं प्रजायै गृहमेधिनां। एतस्मात्तानां वंशाभिवृद्ध्यर्थं। यः परिग्रहं कुर्वंति
न तु केवलं भोगार्थं। ८ शैशवे० पुनः किं० भूतानां। शैशवे बाल्ये अभ्यस्ता विद्यायैस्ते तेषां। ब्रह्मचारिणः एव वेदादिविद्याभ्या
सं कुर्वंति। अपरं यौवने यौवनावस्थायां विषयान् इच्छंतीति विषयैषिणस्तेषां। अपरं वार्द्धके वृद्धावस्थायां मुनिवृत्तीनां मुनीनामिव
वृत्तिर्व्यापारो येषां ते मुनिवृत्तयस्तेषां। वार्द्धके उपस्थिते त्यक्ता आश्रमेषु चतुर्थे निवसंति गृहादुनिवद्वानप्रस्थं भवंति। अपरं। अंते
अंते योगेन समाधिना तनुं देहं त्यजंतीति तनुत्यजस्तेषां प्राणोत्क्रांतिसमये यमनियमप्राणायामादियोगसाधनेन परमात्मनि लीयंते। ९ ता
रघूणां अन्वयं रघूणां अन्वयं वक्ष्ये किं० तोहं तनुवाग्विभवोपि सन् तनुस्वल्पो वाग्विभवो वचनप्रसरो यस्य सः यद्यपि महान् बुद्धिप्रस
रो नास्ति तद्वि तत्कथं कीर्तनं क्रियते पुनः किं० भूतोहं तद्गुणैस्तेषां रघूणां गुणैः कर्णमागत्य चापलाय प्रणोदितः प्रेरितः तेषां गुणाः क
र्णेन तं चापलं चापल्येन कीर्तनं विनास्माहं न शक्नोमि एतां संतः इति० संतो महात्मनः तं अन्वयं श्रोतुं अर्हंति योग्या भवंति। संतो

छिनदं व्याख्यानं श्रूयतेति तस्य वचनं किंफलमित्याह। किंभूताः संतः सदसद्व्यक्तिहेतवः सच्च असच्च सदसती तयोर्व्यक्तिः सद
सद्व्यक्तिस्तत्र हेतवः कारणभूताः। योनन मनो नन्वे विचार्य विकटयंति। तमहं वर्णयामि इत्याह। हिर्यस्मात् कारणात् हेम्नः सुवर्णस्य विशु
द्धिर्निर्मलत्वं वा श्यामिका मालिन्यं वा अग्नौ संलक्ष्यते। अग्निः सुवर्णस्य स्वरूपविरूपत्वं प्रकाशयति। यथा संतो पि गुणेष्वसम्यक् गुणांश्च
पश्यंति। १० वैवस्वतो० इत्यादिवर्णनमाह। मनुर्नाम राजा आसीत् बभूव। किंलक्षणो मनुः वैवस्वतः विवस्वतोऽपत्यं वैवस्वतः।
पुनः किंभूतः मुनीनां माननीयः विदुषां पूज्यः अपरं महीक्षितां आद्यः सर्वराज्ञां मुख्यः। क इव। प्रणव इव। यथा प्रणवः ॐकारः छं
दसां मुख्यः ११ तदन्वये शुद्धिमति तदन्वये तस्य मनोरन्वये वंशे दिलीप इति राजेंदुः प्रसूतः उत्पन्नः। किंविशिष्टे अन्वये शुद्धिमति
निर्मले। किंभूतो दिलीपः शुद्धिमत्तरः प्रकृष्टशुद्धिमान् शुद्धिमत्तरः अत्यंतजन्मकर्माध्ययनादिनिर्मलतमः। क इव। इंदुरिव।
यथा इंदुश्चंद्रः क्षीरनिधौ उत्पन्नः १२ व्यूढोरस्क इति। किंभूतो दिलीपः व्यूढोरस्कः व्यूढं विशालं उरो हृदयं यस्य स व्यू
ढोरस्कः वृषस्येव स्कंधो यस्य स वृषस्कंधः। आकपार्थिवादित्वात् मध्यमपदलोपः अपरं शालप्रांशुः शालवृक्षवत्प्रांशुरुन्नत
रः। अपरं महाभुजः। महांतौ भुजौ बाहू यस्य स महाभुजः। उत्प्रेक्षते। देहं आश्रितो मूर्तिमान् क्षात्रो धर्म इव क्षत्रे क्ष
त्रियस्यायं धर्म इव। कीदृशं देहं आत्मकर्मक्षमं आत्मनः कर्म प्रजापरिपालनं दुष्टनिग्रहणं सत्पुरुषोपकारणं शास्त्रोपजीविनां दीनोद्धरणं दुष्टविद्रावण
यत्नेन विहितो धर्मः किं देहं आत्मकर्मक्षमं। १३। आकारसदृश इति। अत्र यावत् कलकरूपेण राजानं दिलीपः वर्ण्यते। किंभूतो दि
लीपः आकार० आकारेण सदृशी प्रज्ञा यस्य स तथा आकृतिस्तत्र गुणा भवंति। अपरं प्रज्ञया० प्रज्ञया सदृशागमो वेदरूपिता आगमः
यस्य सः। अपरं आगम० आगमैः सदृशः आरंभः कार्यारंभो यस्य स शास्त्रविचारेण कार्याण्यारभते। अपरं आरं० आरंभेण सदृश उदयो २

यस्य सः। यथा महत्कार्यारंभस्तथा उदयो महांतं फलं समृद्धो भवति। १५। सर्वाति० किंभूतो दिलीपः आत्मना उर्वीं क्रांत्वा व्याप्य
स्थितः। किंलक्षणेनात्मना। सर्वाति० सर्वेभ्यः अतिरिक्तः अधिकः सारो बलं यस्य स तेन। अपरं किंलक्षणेन। सर्वते० सर्वेषां तेजां
सि अभिभवति सर्वतेजोभिभावी तेन। अपरं सर्वोन्नतेन सर्वेभ्यः उन्नतः सर्वोन्नतः तेन। क इव। मेरुरिव यथा मेरुः आत्म
ना देहेन उर्वीं क्रांत्वा स्थितः सर्वाणि विशेषणानि साधारणानि। १४। भीम० स राजा दिलीपः उपजीविनां अधृष्यो नाकल
नीयः अभिगम्यः सेव्यश्च बभूव। कैर्नृपगुणैः। किंभूतैः गुणैः भीमकांतैः। यद्भीमं भयप्रदमप्यंतालीदाक्षिणितेजनः। इ
तमथा महाराजा। भातीहलो माभूद्दुर्लवः। ११। ज्ञाअस्यंतमृदुना सो मेनन साध्यं। यतः कांतं कृपं लोको व्यवमन्यते। अत्यंततीक्ष्ण
नरोद्वेगेन साध्यं। यतः क्रूराज्जनः उद्विजते। तस्मान्मध्यमभावेन वर्तितव्यं। एतद्देवदृष्टं तेनाह। क इव। यथा अर्णवः समुद्रः यादो
रत्नैः। यादोजलजंतवः इति अमरः। अधृष्यसेव्यो भवति। यादोभिर्मकरैः रौद्रो भवति। रत्नैः सेव्यो भवति। १६। रेखामात्रं तस्य
राज्ञो दिलीपस्य प्रजाः आमनोर्वर्त्मनः परं रेखामात्रमपि न व्यतीयुः। नातिचक्रमुः सदाचारमतिक्रम्य लोकाः स्वल्पमपि
नापथः प्रवर्त्तंते। किं० तस्य राज्ञः नियंतुः। शिक्षकस्य राज्ञदंडभयेन लोकास्तोकमपि अन्यायं न कुर्वीत। किं० प्रजाः
नेमिवृत्तयः नेमिश्चक्रधारा तद्वद्वृत्तिर्व्यापारो यासां ताः। यथा नेमिश्चक्रधारा आत्मनो वर्त्मनः परं रेखामात्रं अपि न व्य
तेति किं० क्षुण्णात् वर्त्मनः उक्तयुक्तं एतद्विशेषणं। सर्वैः क्षुण्णात् प्रवर्तितात्। १७। प्रजानामेव स राजा ताभ्यः प्रजाभ्यः बलिं अ
ग्रहीत् करं जग्राह। किमर्थं प्रजानामेव वृद्ध्यर्थं अभ्युदयार्थं अर्थांतरन्यासेन दृढयति। हि यस्मात्कारणात् रविः सूर्यः
रसं आदत्ते जलं जग्राह। किंकर्तुं सहस्रगुणं उत्स्रष्टुं मोक्तुं यथा सूर्यः ग्रीष्मसमये रसं जलमादाय वर्षासु सहस्रगुणं वर्ष 3

ति। तथा राजा लोकानां मनेनी न्यायादिनिवारणार्थं दंडं गृहीत्वा सत्सु पुरुषं कंटके सः भर्नं ददाति। एवं सेनापि तस्य राज्ञो दिलीपस्य
द्वयमेव अर्थसाधनं बभूव। किं तद्द्वयं। बुद्धिर्मौर्वी च। किंभूता बुद्धिः शास्त्रेषु व्यापारिता। किंभूता मौर्वी धनुषि आतता आरोपिता। एताभ्यां बुद्धि
विक्रमेण च कार्यं साधयति। तर्हि सेनया कृतमित्याह। सेना केवलं परिच्छदः परिवारमात्रं। १९। तस्य संवृतमंत्रस्य। तस्य राज्ञः प्रारंभाः का
र्याणि फलानुमेया आसन्। फलैः अनुमीयंते फलानुमेयाः। एतावता कर्मप्रारंभमाणो न ज्ञायते उत्पन्नं फलमेव दृश्यते कर्म क्रियमाणं न ज्ञा
यते। तत्र कारणमाह। किंभूतस्य राज्ञः संवृतमंत्रस्य। संवृतो गुप्तो मंत्रो यस्य स तस्य। अपरं गूढाकारेंगितस्य गूढौ गुप्तौ आकारो हर्षकोपा
दिदर्शनं। इंगितं चेष्टितं कर्मकारणं यथा तायस्य स तस्य। मंत्राकारेंगितैः कार्यारंभो न ज्ञायते। तानि संवलितस्य संवृतानि एव। एता
वता रिपुगणैर्न दृश्यते। जित एव स श्रूयते इति राजनीतिर्दर्शिता। प्रोपमानमाह। केव। प्राक्तनाः संस्कारा इव। यथा प्राक्तनाः प्राग्भवी
याः संस्काराः धर्माधर्मादि आवरणानि फलैरनुमीयंते। ज्ञायंते। यथा सुखाः सुखादिफलैर्दृष्टैः प्राक्तनं पुण्यादि कृतं ज्ञायते। यथैव चेष्टि
तं कृतं एव ज्ञायते तथा तस्यापि। २०। जुगोपात्मानं। स राजा आत्मानं जुगोप ररक्ष। तर्हि भीतो भविष्यति। किंभूतो राजा अत्रस्तः असीतः स
राजा धर्मं निजे भेजे आश्रय। तर्हि रोगी भविष्यति किंभूतः अनातुरः अरोगी। योऽनातुरः स रोगग्रस्तो धर्मकृत्ये। स राजा अर्थं जग्राह आदत्ते। त
र्हि लोभी भविष्यति। किंभूतः अगृध्नुः अलोभी अन्यायवान् लोके स्पोदर्थान् आदत्ते। यतः प्रतिवर्षं करवो दंडा इति वचनात्। कारणे
कारवो देयाः। स राजा सुखं अन्वभूत। तर्हि विषयी भविष्यति किंभूतः अविषयी। किं च सर्वे राजधर्मा इमे। २१। ज्ञाने मौनं तस्य राज्ञो गुणाः
सप्रसवा इवासन् सापत्या इव बभूवुः। कस्मात् गुणानुबंधित्वात् गुणे सति तत्पादकत्वात्। गुणानुबंधी गुणो यस्य स तत्। कथं तदेवाह। ज्ञा
ने सति मौनं आसीत्। केवलं ज्ञानं दोषः परं ज्ञाने सति तदेव गुणः। ज्ञानेन गुणेन मौनं गुणांतरं जनितं। शक्तौ सत्यां क्षमा आसीत्। के ३

वलात् पाण्यादिका ज्ञापिका दोषः परं तदा क्लीबत्वं लोके गुणे न क्षमा गुणांतरं जनितं। त्यागे दाने सति श्लाघाविपर्यय आसीत्। यदुक्तं।।
यज्ञोऽनृतेन क्षरति तपः क्षरति विस्मयात्। आयुर्विप्रापवादेन दानं च परिकीर्तितात्। अत एव दानं दत्वा स्वयं नो श्लाघ्यं। स्तुतिरपि न करा
प्या। अत एव दाने न स्तुतेः कीर्तिविस्तारमासीत्। २२। अनाकृष्टस्य। अन्यस्य जरया वृद्धत्वं भवति। राज्ञस्तु एभिर्वृद्धिसिद्धैर्जरां वि
नापि वृद्धत्वं गुणैः। किंभूतस्य राज्ञः विषयैरनाकृष्टस्य नाकृष्टस्य। विषयविमुखत्वात् वृद्धत्वमस्य भवति। स राजा युवापि निर्विषयः अत
एव वृद्ध इव ज्ञाति। अपरं किंभूतो विद्यानां पारदृश्वनः। पारं दृष्टवान् पारदृश्वा तस्य। वृद्धो ज्ञानवृद्धः अन्यस्तु वृद्धश्चेद्विद्यानां पारंगत्या
ता राजा तु युवापि विद्यापारगो बभूव। अत एव वृद्धत्वं। अपरं किंभूतः धर्मरतेः। धर्मे रतिः शक्तिर्यस्य स तस्य। निरंतरं धर्मनिवर्तकत्वेन
न्यस्तु वृद्धावस्थायां धर्मशक्तो भवति। राजा तु यौवनेपि। अत एव जरां विना वृद्धत्वं तद्गुणाश्रयत्वात्। २३। प्रजानां। स राजा प्रजानामपि
ता आसीत्। पालिरक्षतिरन्नदर्थसाधयति पिता। पितृत्वं कारणमाह। स पिता कस्मात्। विनयाधानात्। विनयस्य आधानात्। पिता पि विन
यं शिक्षयति। अपरं रक्षणात् पिता भयात् रक्षति। अपरं भरणात् भरणं पोषणं भक्षादि ददाति। तर्हि मातापितरः किं कृतमित्याह। ता
सां प्रजानां पितरः केवलं जन्महेतवः जन्मकर्तारः। २४। स्थित्यै दंड्यतः तस्य राज्ञः अर्थकामावपि धर्म एव आस्तां। त्रिवर्गमध्ये अर्थका
मसेवनमपि धर्म एव। तत्र किमाह। किं कुर्वतः दंड्यान् दंडयोग्यान् दंडयतः। तदर्थसाधनं कथं धर्मः। किमर्थं स्थित्यै मर्यादायै। दं
डकरणात् लोकानां मर्यादास्थापनं धर्म एव यो दंड्यान् दंडयेत् राजा। इत्यादि स्मृतधर्म एव। किंभूतस्य तस्य परिणेतुः पत्नीपरिग्राह
कस्य। किमर्थं प्रसूतये परिणयनेन कामसेवनमपि पुत्रार्थं धर्म एव। अतस्तस्य गतिर्नास्ति सर्वथा। पुत्रः उत्पाद्यते एषोऽपि धर्म एव।।
तस्य सर्वं धर्मार्थमिव बभूव। यतो मनीषिणः विदग्धस्य जितेंद्रियस्य मनसि सर्वे मनीषी इत्योदरात्तिसंज्ञा। २५। दुदोह स राजा गां यज्ञाय 4.

दोह। सारमगृहीत। किमर्थं यज्ञाय योऽसं गृहीत्वा यज्ञकरणेन देवानपालयत्। मघवा देवेंद्रः। दिवः स्वर्गं दिदोह। वर्षाजलं सारं च
गृहीत। किमर्थं सस्याय धान्यार्थं। दिवः सकाशात् उभयोरपि संपदा धान्यनिष्पादनेन मर्त्यलोकमुपजीवयत्। अनेन विधिना दिलीपदेवेंद्रौ सं
पद्विनिमयेन यज्ञधान्यरसाभ्यां भुवनद्वयं स्वर्गलोकमृत्युलोकौ दधतुः॥ २६॥ न किलानुया। किल इति सत्ये। अन्ये राजानः तस्य राज्ञो दि
लीपस्य यशो न अनुययुः॥ न अनुचक्रुः॥ कथं तद्यशः स्तवीति रिक्थमाह। यद् यस्मात् कारणात् राज्ञि दिलीपे प्रजाः प्रजासु सति तस्करता
श्रुतौ श्रवणमात्रे स्थिता॥ किंवत् तस्करता। परस्वेषु परद्रव्येषु व्यावृत्ता अपरता। तस्करः कोऽपि परद्रव्याणि न हरति। केवलं त
स्करता नाम्नैवास्ति। अन्येषां राज्ञां देशेषु चौर्यं भवति। न राज्ञः कथमेवं। किंवत् राज्ञः रक्षितुः परिपालकस्य॥ २७॥ द्वेष्योऽपि इति। तस्य
राज्ञो दिलीपस्य शिष्टः शिष्टाचारः सम्मतः द्वेष्योऽपि विद्विषोऽपि संमतः आसीत्। व्यस्तौ यद्वत् कस्येव। आर्तस्य वा यथा आर्तस्य रोगि
णः अपथ्यं द्वेष्यमपि कटुकमपि विप्रियं भवति। परिणामे हितकारित्वात्। अपरं प्रियोऽपि वल्लभोऽपि दुष्टः पापी योऽपि दुष्टोऽङ्गुरभ्वारः त्याज्य
आसीत्। परिणामे अहितत्वात्। कइव। अंगुलीव। यथा अंगुली अहिना सर्पेण दष्टा मनुष्यप्रियोऽपि त्याज्यो भवति। यतः पश्चादहि
तकारी भवति॥ २८॥ तं वेधा। नूनं निश्चितं वेधा ब्रह्मा तं राजानं महाभूतसमाधिना विदधे निर्मितवान्। महाभूतक्षित्यादिसमाद
धानमास क्षितिअप्तेजोवाय्वाकाशरूपाणि पंच महाभूतानि तथा महाभूतानां सृष्टिस्तथा राज्ञोऽपि। तथा क्षितिदृष्टांतेन तस्य राज्ञः
सर्वे गुणाः परार्थैकफला आसन् परार्थसाधनमेकमेव फलं येषां ते। यथा महाभूतानां गुणा लोकार्थसाधनपरास्तथा राज्ञोऽपि
॥ २९॥ स वेलावप्रेति। स राजा उर्वीं पृथ्वीं शशास रक्ष। कामिव। एकपुरीमिव। यथा कश्चित् एकपुरीं रक्षति किंवत् उर्वीं [illegible]
वेलावप्रवलयां वेला समुद्रमर्यादैव वप्रवलयं प्राकारमंडलं यस्याः सा तां। नगर्यामपि परितः वप्रवलयं भवति। अपरं च ४

परिखीकृतसागरां परिखीकृताः परिखास्थाने सागराः समुद्राः यस्याः सा तां। नगर्यामपि परितः परिखा भवति। अत्र सागरा एव परिखा। अनन्यशास
नां। अनन्यस्य आसनं यस्यां सा तां। नगर्यामपि एकस्यैव शासनं भवति॥ ३०॥ तस्य दाक्षिण्य। तस्य राज्ञः सुदक्षिणा इति नाम्ना पत्नी आसीत्। किं
वा सुदक्षिणा। मगधवंशजा मगधराजो वंशे जाता मगधवंशजा। किंभूतेन नाम्ना। दाक्षिण्यरूढेन। दाक्षिण्यस्य भावो दाक्षिण्यं चातुर्यं तेन रू
ढेन प्रसिद्धेन सुतरां दक्षिणा सुदक्षिणा कस्येव। अध्वरस्येव। यथा अध्वरस्य यज्ञस्य दक्षिणा पत्नी भवति। यथा यज्ञो दक्षिणया आप्नोति फलं त
थापुरुषः पत्न्या संश्लिष्टेनो यज्ञसुदक्षिणा इति विज्ञेया॥ ३१॥ कलत्रवंतं। वसुधाधिपो राजा आत्मानं स्त्रियाः सुदक्षिणया कलत्रवंतम् आत्मानं कल
त्रवंतं मेने। तर्हि अन्यपत्नीनां विषमतिः कथम्। सति। अवरोधे महत्यपि सति पत्नीषु बहुषु राजस्वपि राजा लक्ष्मीपतिः सुदक्षिणापतिरेवं कथ्यते॥ ३२॥
तस्यामात्मा०। स राजा मनोरथैः कालं निनाय। के ते मनोरथाः। तस्यां सुदक्षिणायां आत्मजन्मसमुत्सुकः। किंभूतायां। आत्मानुरूपायां।
कुलशीलवयोभिरात्मयोग्यायां। किंभूतैर्मनोरथैः विलंबितफलैः विलंबितं चिरायावस्थितं फलं येषां ते विलंबितफलास्तैः अत्रात्म[illegible]
कल्पे भवति। इत्थं मनोरथं चिंतयतो महान् कालो व्यतीयाय॥ ३३॥ संतानार्थाय तेन राज्ञा कोशलादेशा मंत्रिषु न्यस्ताः। किं कुर्वता संततिं इच्छता। किं
भूतां संततिं दुर्वर्षां यावन्न[illegible]। केनेव भगीरथेनेव। यथा भगीरथेन राज्ञा गंगां इच्छता सता। कोशलादेशा मंत्रिषु न्यस्ता। गंगापि स्वर्गात् सगर
सुतानां पवित्रीकरणेन स्वर्गप्रद इवासीत्। अपुत्रस्य गतिर्नास्ति इति वचनात् पुत्रोत्पत्तिः कर्तव्येत्यायुक्तं। पुत्रा नाम नरकाद्यस्मात्त्रा
यते। यतः तस्मात् पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंभुवा॥ ३४॥ संतानार्थाय। तेन राज्ञा जगतो विश्वस्य धूः सचिवेषु निचिक्षिपे न्यस्ता। किंभूता धूः गु
र्वी गुरुः किंभूता धूः स्वभुजादवतारिता। किमर्थं संतानार्थाय विधये पुत्रार्थविधानाय पुत्रप्राप्तये विधिं विधिं कर्तुं न राज्यभारो मा भूत् पुत्र
वेदि। अथाभ्यर्च्य इत्यादि। अथ अनंतरं तौ दंपती सुदक्षिणादिलीपौ विधातारं अभ्यर्च्य वसिष्ठस्य गुरोः आश्रमं जग्मतुः। कया पुत्रकाम्य ५

गोमयमर्गीनंनरा
ड्याकदान्तिंस्तानां
ष्कनाक्षा क्षसतास
नां। कोशलादेशा
मंत्रिषु विषये स
क्तः किं संततिं स
र्वजानां पवित्रीक
रणसमर्थं केने
व भगीरथेने
वा यथा स्वर्गनिर्मी
रथेन गंगां स्वर्गी
द वतारयितुमि
च्छता सतादेशाः
प्रधानेषु विक्षिप्ताः
गंगा मयि त्वधिसां
पवित्रीकरणक्षम
कपिलमुनिशाप
दग्धानां पवित्रसम
र्थानां स्वर्गप्राप्तिदि
कीर्तनं भगीरथो
गंगावतारकार
यति/देशा गजाः इ
त्या पिशोनरस्यो
कस्मार्थः ३०६

याभुत्रेद्धयाः। किं०भो० दृश्यते। स नियमो पुत्रार्थं सर्वथाव्ययतितथ्यमिति कश्चात्रानसोऽजनादनिर्यमाश्रितौ। व०। स्निग्धगंभीरनिर्घो
षं। एकं स्यंदनमाश्रितौ दंपती गुरोर्वसिष्ठस्य आश्रमं जग्मतुः। श्लोकेष्वाख्येयं। किं०भो० एकं स्यंदनमाश्रितौ। किं०भू०रथं। स्निग्धगंभीरनिर्घो
षं। स्निग्धमधुरो गंभीरो निर्घोषश्च शब्दो यस्य स तं। काविव। विद्युदैरावताविव। यथा विद्युदैरावतौ प्रावृषेण्यं प्रावृट्संबंधिनं पयोवाहं मेघं
आश्रितौ ऐरावतस्तत्र्यविद्युल्लताश्री। व०। मा भूदाश्रमपीडेति दंपती किं०भो०। इति कारणात् परिमेयपुरस्सरौ। परिमेयाः स्तोकाः पुरस्सरा अ
ग्रसरा ययोस्तौ। इतीति किं। आश्रमपीडा मा भूत्। पुनः अनुसावविशेषात् महिम्नः तिरायातसन्नापरिहृता विव। व०। सेव्यमानौ तौ
दंपती०। किं०भू०वातैः सेव्यमानैः वायुस्त्रिविधो वर्ण्यते। शीतो मंदः सुरभिश्च। किं०भू०तैः वातैः शालनिर्यासगंधिभिः शालनिर्यासो रसस्त
स्य गंधो येषु ते शालनिर्यासगंधयः ते शालवृक्षावकुदके नवेति। इति शीतत्वमुक्तं। पुनः किं०भू०तैः वातैः पुष्परेणूत्किरैः पुष्परेणूनां उ
त्करा गानां उत्करः समूहो येषु तैः। एतेन सुगंधमुक्तं। पुनः किं०भू०तैः आधूतवनराजिभिः आधूता आंदोलिता वनराजिर्वनश्रेणिर्यैस्तैः।
एतेन मंदत्वमुक्तं। अत एव सुखस्पर्शैः। व०। परस्पराक्षि०तौ दंपती किं कुर्वंतौ मृगद्वंद्वेषु परस्पराक्षिसादृश्यं पश्यंतौ। राज्ञी मृगीनेत्रे विलोकयत् सुद
क्षिणानेत्रसादृश्यं विलोकयतां सुदक्षिणा मृगनेत्रे विलोकयत् राज्ञो नेत्रसाम्यं पश्यति। इत्यभिमतोऽन्यतरस्योपलक्षणं कृतः। किं०भू०मृगद्वं०। स्यंदनाबद्ध
दृष्टिषु स्यंदने रथे आबद्धा दृष्टिर्यैस्ते स्यंदनाबद्धदृष्टयस्तेषु ध्वनिमाकर्ण्य रथं सम्मुखं विलोकयंति। पुनः किं०भू०मृग० अदूरोज्झितवर्त्मसु
अदूरं समीपमेव उज्झितं त्यक्तं वर्त्म मार्गो यैस्ते अदूरोज्झितवर्त्मानस्तेषु तत्र आश्रमसन्निधौ विश्वस्ता मृगा न त्रसंति। व०। श्रेणीबंधा०तौ दं
पती। क्वचित्कास्मिंश्चित् देशे सारसैः पक्षिभिः उन्नमिताननौ। उन्नमितं ऊर्ध्वं कृतं आननं मुखं ययोस्तौ सारसान् वीक्ष्य ऊर्ध्वं विलोकयंतौ
किं०भू०सारसैः कलनिर्ह्रादैः मधुरस्वरैः सारसैः। किं कुर्वद्भिः अस्तंभां तोरणस्रजं वितन्वद्भिः कस्मात् श्रेणीबंधात् पंक्तिबंधात्। सारसाश्च 5

(left margin:) रउज्झितावर्त्मा
आरोः। रीतोकाथ
सधर्मसंसेवायु
स्वरितार्हे याश्च
ग्रामेषु ममधम
रा कंवाहुत्वह्वाते
रसः कर्षनः श्रि
रसोगतः चाश्वार
स्पुनार्भिःकाउ
रसेसध्यमस्वराः
वलाराद्वेवतं
वेदाः नियादर्सवे
संपंचरसःशिर
स्वकदर्भितःपं
चमःस्वरस्त्रप
दुंवदतिमयूरो
कथनेगानबएव।
आञाबदतिगाम
रांक्रोचःकूजति
मापं मं धनिवादं
कुंजरो वक्ति रूपो
वदतिधैवतं तुण
सामरागकलकोकिलावक्तिपंचमं॥५॥

सततोरणस्रजं अस्तंभां तोरणस्रजं कौतुकात् ऊर्ध्वमुखौ स्थितौ। व०। पवन०तौ दंपती किं०भूतौ रजोभिरस्पृष्टालकवेष्टनौ। अस्पृष्टे अलकवेष्टने ययो
स्तौ। किं०भू०रजोभिः तुरगोत्कीर्णैः। कस्मात् पवनस्य वायोरनुकूलत्वात् पृष्ठानुगामित्वात्। वायोः पृष्ठानुगामित्वात् रजांसि पुरस्तात्
न गच्छंति। न तु सम्मुखमायांति। अत एव शरीरे रजोऽभावः। किं०भू०स्य पवनस्य प्रार्थनासिद्धिशंसिनः प्रार्थनायाः सिद्धिं शंसतीत्ये
वं शीलः प्रार्थनासिद्धिशंसी तस्य मार्गे गच्छतां पृष्ठानुगामी वायुः प्रार्थनायाः निजरक्षितस्य सिद्धिं कथयति। व०। ग्रामेषु तौ दंपती किं
कुर्वंतौ ग्रामेषु यज्वनां अर्घ्यानुपदं अर्घ्यपश्चात् आशिषः अमोघाः प्रतिगृह्णंतौ। किं०भू०तेषु ग्रामेषु आत्मनिसृष्टेषु यूपचिह्नेषु यूपाय यज्ञस्तं
भाः चिह्नं येषु ते यूपचिह्नास्तेषु एतावता तत्र वास्तव्यानां गुणा निरंतरं यज्ञानुष्ठानं रूपानि निरूपंति। व०। हैयं प्रति०पुनः किं० घोषवृ
द्धान् आभीरवृद्धान् वन्यानां वनेभवानां मार्गतरूणां नामधेयानि नामानि पृच्छंतौ। इति विकल्पकौशिकौ। किं०भू०पुन० हैयंगवीनं नवनीतम्
आदाय गृहीत्वा उपस्थितान् उपागतान्। व०। सरसीष्वि०तौ किं कुर्वंतौ सरसीषु महत्सरस्सु अरविंदानां कमलानां आमोदं परिमलं उपजिघ्रंतौ।
किं०भू०तं आमोदं वीचिविक्षोभशीतलं वीचिविक्षोभेन कल्लोलचलनेन शीतलं पुनः किं०भू०तं आमोदं स्वनिश्वासानुकारिणं स्वनिश्वासं निजसु
खमारुतं अनुकरोति एवंशीलस्तं आत्मीयमुखश्वाससगंधं। व०। मनोभिरा०पुनः किं कुर्वंतौ केकाः मयूरवाचः शृण्वंतौ किं०भू० केकाः शिखं
डिभिर्मयूरैः द्विधा भिन्नाः सारमंडने देन द्विधा उच्चरिताः। पुनः किं०भू०केकाः षड्जसंवादिनीः षड्जस्वरं संवदंतीत्येवं शीलाः षड्जऋषभगांधारमध्यम
पंचमधैवतनिषादपंचम एते सप्त स्वराः। षड्जं वदंति मयूरा इति वचनात्। नासाकंठउरस्तालुजिह्वादंतेषु यः स्मृतः षड्भ्यः संजायते यस्मात्तस्मात्षड्जः
इति स्मृतः। पुनः किं०भू०केकाः मनोभिरामाः मनःप्रियाः। किं०भू०शिखंडिभिः रथनेमिस्वनोन्मुखैः रथनेमिस्वनः चक्रधारास्फालनः स्वनः शब्दः तत्र उन्मुखैः
ऊर्ध्ववदनैः। व०। काप्यभिख्या तयोः सुदक्षिणादिलीपयोर्व्रजतोर्गच्छतोः कापि अनिर्वचनीया अभिख्या शोभा आसीत्। किं०भू०तयोः शुद्धवे 6

तयोः स्वच्छो निर्मलः एकश्चैवेषः शृंगारस्तयोः तयोः कयोरिव चित्राचंद्रमसोरिव यथा चित्राचंद्रमसोर्योगे सति अवस्थितो भासवति। किंवि
शिष्टयोः चित्रापक्षे हिमनिर्मुक्तयोः नीहारेण मुक्तयोः अत एव निर्मलयोः हिमेन किल धूम्रता भवति। अथ देवपक्षे हिमनिर्मुक्तयोरुपमानं
ध्यानमग्नं ॥ भूमिपती दिलीपः लेखितमविज्ञ भूतं न सुखं सुखं अतिक्रांतमपि मार्गं न ज्ञातवान्। नहि किं मज्ञानोन विष्णति। कथंभूतो राजा सुखो
पगः सुखेन सोमसुतेन सह उपमायस्य सः सुधश्च सबीतः नहि कथं महासीत्। यस्मात् तस्य सर्वं दर्शयत् मार्गं गच्छिरदर्शवस्तु दर्शनित
कौतुका विहरती तापि न ज्ञायते। किंभूतो राजा प्रियदर्शनः सुदिक्षणापि राज्ञी मनोहरं रूपं पश्यंती गमनमपि न जानाति स्म। ध्वान
डुः प्रापदिति स राजा दिलीपः सायं संध्यासमये तस्य महर्षेर्वसिष्ठस्याश्रमं प्रापत्। किंभूतस्य तस्य संयमिनः संयमो ऽस्यास्तीति संय
मी तस्य संयमिनः। किंविशिष्टो राजा महिषीसखः राज्ञीसहित। पुनः किंभूतः श्रांतवाहनः खिन्नाश्वः। पुनः किंभूतः डुः प्रापयता डुःप्रा
पं प्राप्तुमशक्यं यज्ञो यस्य सः केवलं तस्य राज्ञस्तनयः एव नास्ति। यद्वा सा उ सर्वं विश्वं व्याप्य मस्ति। अथ वनांतरमिति स राजा महर्षेराश्रमं
प्रापत्। किंभूतमाश्रमं तपस्विभिः शून्यमानं किंभूतैः तपस्विभिः वनांतराडुपावृत्तैः वनमध्यादागतैः। पुनः किंभूतैः समित्कुशफलाहा
रैः समिधः कुशान् फलानि च आ समंतात् हरंतीति। समित्कुशफलाहरास्तैः। पुनः किंभूतैः अदृश्यधिष्ण्याः अदृश्याग्नयः कृताग्नयस्तैः
सावस्कंदनागलीतमानमने। ग्निः धस्तु फलतीति श्रुतिः। ५। पूर्णवतिरुद्धकलव। आकीर्णमिति। किंभूतं आश्रमं मृगैराकीर्णं व्याप्तं किंभूतैर्मृगैः
मिषण्णीनां नीवारभागधेयोचितैः। पुनः किंभूतैर्मृगैः उटजद्वाररोधिभिः उटजानां पर्णकुटीरकाणां द्वारं रुंधंतीति उटजद्वाररोधिनः तैः
केरिव अपत्यैरिव अपत्यतुल्यैः यथा अपत्यानि नामधेयोचितानि भवंति द्वाररोधीनि च। अपत्ये तु नागं विनर्जते तथा मृगैरपि। ६। सेकां
तेत्यादि। किंभूतं आश्रमं सेकांते सेचनस्यांते तत्क्षणोज्झितवृक्षकं क्रमेण उदकोदकं। सांथकोना। किमर्थं मजंति विहंगानां पक्षीणां विश्वा ६

साय। यथा प्रवृत्ते विश्वसंतीति। मिरिद्विजनसंसर्गात् यथा तपयोन संवेति। तथा मविश्वासकर्म क्रियते किं पक्षिणां आलवालांबुपायिनां आ
लवालानुपिबंतीति वैवाडीका आलवालबुद्धिपायिनस्तेषां तासु मिश्रता गता सुपक्षिणः आलवालानां हस्तस्थानकानां पयः पिबंति। ७। आत
किंभूतमाश्रमं मृगैर्वर्जितरोमंथं वर्जितरोमंथं कथ्यते। किं ० ईशैः मृगैः उटजांगणभूमिषु निषाद्धिः उपविष्टैः किंभूतमिश्रं आत
पात्ययसंक्षिप्तनीवारासु। आतपात्यये आतपक्षते संक्षिप्तः संहृतो नीवारो यासु तासु। नीवारस्तु वनव्रीहिः। आर्द्रनीवारः दिवा आ
तपे विस्तारयंति सायं संवृण्वंति। ८। अभ्युत्थितेति। किंभूतं आश्रमं धूमैः अतिथीन् आनंदयितृं पवित्रीकुर्वंतं किंभूतैः धूमैः आकृतिगंधिभिः दीप्तिपयो
यथा अर्द्धमाकृतीनां गंधो विद्यते येषां ते तैः। पुनः किंभूतैः पवनोद्धूतैः पवनेन वायुना उद्धूतैः चालितैः पुनः किंभूतैः अभ्युत्थिताग्निपिशु
नैः सायं होमार्थमाहृ। वनीय अभ्युद्धतस्यापि तस्याग्नेः पिशुनैः सूचकैः यद्वाग्निः सायं प्रातर्होमार्थं गार्हपत्याग्निमुद्धत्य आहवनीयस्य
पयंतिलतेभ्यः मेरग्निरभ्युद्धते ज्ञायते किं ० अतिथीन् आश्रमोन्मुखान् आश्रमसम्मुखान् आश्रमं प्रतियोतिथिरागच्छति तस्य धूमैः
पवित्रीक्रियते। ९। अथ यंतारमिति। स राजा तां पत्नीं रथात् अवारोपयत्। स्वयं अवततार। किंच वाह्यं मारं इत्यादि अपदनी
ति किं देयं तः धुर्यान् अश्वान् विश्रामय इति मातु वंशधात् ऊर्ध्वं। १०। तस्मै इति। मुनयः तस्मै राज्ञे सभाययि अर्हणां पूजां चक्रुः
किंभूता मुनयः सभ्याः सभायोग्याः। आचारकुशलाः। आर्यक्तचिह्नवेवास्यपृष्पस्मात् कस्य अर्घः क्रियते। इत्याचारविदः। पुनः किंभू
नयः संयतेंद्रियाः शुद्धानि इंद्रियाणि येषां ते शुभमतमेंद्रियाः। किंभूताय राज्ञे अर्हते सज्याय। पुनः किंभूताय राज्ञे नयचक्षुषे नीति
मार्गानुसारिणे नय एव चक्षुर्यस्य सः तस्मै न्यायमार्गेण संचरतीत्यर्थः। पुनः किंभूताय राज्ञे गोप्त्रे रक्षकाय राज्ञे एहमागताय पूजा
क्रियते। अपरं स्वकायवत् तयथा अर्हणं। ११। विधेः सायमिति। स राजा सायंतनस्य प्रादोषिकस्य रजनीमुखस्य विधेः संध्यावि 7

येऽस्ते यांतस्य संध्याकालीनस्य संध्यादिनामाहिकस्य विधेः पर्यंते तपोनिधिं वसिष्ठं ददर्श । किंभूतं वसिष्ठं अरुंधत्या अन्वासितं सेवितं उत्प्रेक्ष
ते स्वाहया सेवितं हविर्भुजमिव वैश्वानरमिव ॥५६॥ तयोर्जगृहतुरिति ॥ राजा च मागधी राज्ञी दक्षिणा वसिष्ठारुंधत्योः पादान् जगृहतुः
ववंदाते । च अन्यत् गुरुः गुरुपत्नी च तौ राज्ञीराजानौ प्रीत्या स्नेहेन नंदतः आशिषं ददतुः ॥५७॥ तमातिथ्यक्रियेति ॥ मुनिर्वसिष्ठः तं राज्याश्र
ममुनिं । अश्वावक्षारनाणुमर्दश्रुतया मंत्रणेन निःश्रमं । आतिथ्यक्रियाशांतरथक्षोभपरिश्रमं आतिथ्यक्रियया आवर्जनया शांत
रथक्षोभस्य × दिलीपं राज्ये कुशलं पप्रच्छ । राज्यमेव आश्रमः तत्र मुनिः यथा आश्रमे मुनेः आधिपत्यं तथा तस्य राज्ञो राज्ये दिलीपः तस्य
किंभूतं राज्याश्रममुनिं × परिश्रमं यस्य सः । तत्र ज्ञः धात्वादिकर्मकः ॥५८॥ अथाथर्वेति ॥ अथानंतरं अर्थपती राजा दिलीपः तस्य अथर्वनि
धेर्वसिष्ठस्य पुरोऽग्रे वाचं आददे उवाच । वसिष्ठस्य चतुर्दशविद्यानिधानं तथापि अथर्ववेदस्य कर्मणि उत्कर्षः अत्र अथर्वनिधिरित्युच्यते । किंभूतो रा
जा विजितारिपुरः विजितानि अरिपुराणि शत्रुनगराणि येन सः । तस्य तत्र गतस्य शत्रुजयान् देशान् अन्यसंनादौ कथ्य । किंभूतां वाचं । अर्थ्यां सत्यां । किं
भूतो राजा वदतां वरः वाग्मिनां श्रेष्ठः ॥५९॥ उपपन्नमिति ॥ ननु इति संबोधने निश्चये वा । हे भगवन् मम सप्तसु राज्यांगेषु शिवं कल्याणं उपपन्नं
युक्तं । स्वामी अमात्य सुहृत्कोशराष्ट्रदुर्गबलानि च । राज्यांगानि प्रकृतयः । नीतिज्ञाः सप्त च स्मृताः । कथं घटते । यतः । त्वं मम दैवीनां मानुषीणां च
आपदां प्रतिहर्ता निराकर्ता आसीत् । मनुष्याणां देवेभ्यः अनुग्रहविरूपं संसाध्यते । तत्कार्येनवतः प्रसादात् भवति । तव प्रसादात् तथा
मनुष्य देवेभ्यो मनुष्येभ्यः पीडा न भवति । देवेभ्य आगता दैव्यो । तासां दैवसंबंधिनीनां मानुषीणां च आपदां त्वं प्रतिहर्ता निराकर्ता ।
दैव्य आपदो व्याधि उपद्रवाः । मानुष्य आपदः परोक्षादिकाः तासां आपदां त्वमेव प्रतिहारकः निराकर्ता ॥६०॥ तव मंत्रकृत इति ॥ हे भगवन्
तव मंत्रैर्मंत्रप्रयोगैः मम शराः बाणाः प्रत्यादिश्यंत इव निराक्रियंते इव । किंभूतस्य तव मंत्रकृतः मंत्रकर्तुः । निराकरणे हेतुमाह । किंभूतैर्मंत्रैः दूरात् ७

संशमितारिभिः । किंभूताः शराः दृष्टलक्ष्यभिदः दृष्टं लक्ष्यं भिंदंतीति दृष्टलक्ष्यभिदः । अयं विशेषः तव मंत्रप्रयोगेन शत्रवः दूरादपि शिक्षयंति । ममस
शराः दृष्टमेव शत्रुं जयंति । अतो मत्सामर्थ्याद्वरं ॥६१॥ हविराव इति ॥ हे होत भगवन् यत् त्वया अग्निषु विधिवत् हव्यं होतव्यं
आवर्जितं क्षिप्तं सत् शस्यानां धान्यानां वृष्टिर्भवति । किंभूतानां शस्यानां अवग्रहेण वृष्टिसंरोधेन विशुष्यंतीत्येवंशीलानि तेषां अनावृष्ट्या
शुष्काणां अवग्रहो वृष्टिसंरोधको मंगलादिग्रहः । अग्नौ प्रास्ताहुतिः सम्यगादित्यमुपतिष्ठते । आदित्याज्जायते वृष्टिः वृष्टेरन्नं
ततः प्रजाः ॥६२॥ पुरुषायुषेति ॥ हे भगवन् यत् मदीयाः प्रजाः लोकाः एवंविधाः वर्तंते । किंभूताः प्रजाः पुरुषायुषजीविन्यः पुरुषस्य आयुः पु
रुषायुषं जीवंतीत्येवंशीलाः पुरुषायुषं अचतुरादिसूत्रात् पुरुषायुषमिति निपातः । पुनः किंभूताः प्रजाः निरातंकाः निर्भयाः व्याधुपद्रवरहि
ताः वा । पुनः किंभूताः । निरीतयः निर्गताः ईतयः सप्त यासु ता निरीतयः ईतयः कथिताः ॥ अतिवृष्टिरनावृष्टिर्मूषकाः शलभाः शुकाः
प्रत्यासन्नाश्च राजानः षडेता ईतयः स्मृताः ॥ तत्र त्वद्ब्रह्मवर्चसं हेतुः । तव ब्रह्मतेजः कारणं । अस्माकं प्रजासुखकारणं वर्तते तव ब्रह्मते
जः प्रभाव ॥६३॥ त्वयैवमिति ॥ हे भगवन् मे मम संपदः समृद्धयः सानुबंधाः सप्रसराः वर्द्धमानाः कथं न स्युः किं भवतः गुरुणा एवं चिंति
तमानस्य । ध्यायमानस्य । किंभूतेन ब्रह्मयोनिना ब्रह्मणो वेदो निरुत्पत्तिर्यस्य सतेन विरंचितनयेन अथवा ब्रह्मज्ञानं तस्य योनिरुत्पत्तिर्यस्य तेन ब्रह्म
ज्ञस्वेन । किंभूताः संपदः निर्गताः आपदः यासु ताः अपदाः । किंभूताः मम निर्गतविपदः यद्येवं तस्य किं अर्थं बुद्धिमोऽनुशयते । इत्या किंतु कं
एतस्यां तव वध्वां मेदिनी पृथ्वी मां न अवति न प्रीणाति । किंभूता मेदिनी सद्वीपा सप्तद्वीपावती । पुनः किंभूता मेदिनी रत्नसूरपि रत्नानि सूते
या सुयां ता वता रत्नप्रसवत्नोपि भुवनं प्रीत्यै इत्यादि । हे भगवन् मम सर्वे सर्वजनमया आवर्जितं पयः कवोष्णं अपचुंतते पिबंति । किं 8

रूतं पयः स निश्वासं निश्वासेन नासिकां कथं तेन निश्वासं मुंचति। मत्स्यरंडुर्लभं मत्वा अदत्तं पयः पिबंतः इच्छेवि मृत्रयंति। एतस्मात्परं को
पन दास्यति। तदा निश्वासेन पयः कवोष्णं कंठे जायते। इत्यादि। हे भगवन् मेऽमम संशयः सर्वज्ञः श्रीदेव कामसुजो न वर्त्तते। अवा
मं यथेष्टं न सिंचयेत तं भुंजते। इति प्रकामसुजः वंशो नवा वंशया। कथं त्रिशिखया न भुंजते। इत्यादि। स्वभ्रसंग्रहतत्परास्सधायाल्लसप्त
गृहे संचयेत तत्पराः तन्निष्ठाः निरंतरं श्रमलसं पश्चात् कुर्वंति। कुतः मत्तः परं पिंडविच्छेद दर्शिनः। मयि लोकांतरिते पिंडानां विच्छेदं पश्यंती पि
त्र्यौजाः पिंडविच्छेद दर्शिनः। एतस्मिन् प्रसूते मम अंतरेण कोऽपि न दास्यति। तत्पश्चात्तेन नार्थः स्वधर्मं सं विश्रमः। इत्यादि। हे भगवन् सोऽस्य
कारान्धत्रयेऽधकारश्च वर्त्तते। तत्र को हेतुः। किं रुलो हं इज्याविच्छेदात्। इज्यायजनेन न छन्नो निर्मलः आत्मा यस्य सः इज्याविच्छेदात्। एतेन प्रका
शः प्रकटः स्वयं प्रजाजीवनिमीलितः। प्रजायाः संततेर्लोपेन स्वसौ वा न निमीलितः संकुचितः स्वस्य स्वगतिर्नास्तीति इति चिंतया गूढः सन्
अंधकारस्तमो मय्यो वर्त्तते। लोकालोको स्वचल इव। यथा लोकालोको स्वचलः प्रकाशश्चांधकारश्च वर्त्तते। सूर्यस्य तत्लोकालोकपर्वतं प्रद
क्षिणीकुरुते। यस्मिन् प्रदेशे सूर्यस्तत्र प्रकाशः यत्र रात्रिस्तत्रांधकारः। इत्यलोकांतरस्य तनुतपो दानादिष्वकारैः सुकृतरूपेणापि श्रेयः।
श्रूयते। किं तत्र कारणं। तपोदानसुकृतं वेदरूपं लोकांतरसुखं परलोकसुखदं सर्वं जायते। अतः दिग्भिः स्थितं तद्रूपं शुभं वेदरूपा शुभं वंशो उत्कर्षसंत
तिः परत्र परलोके इह च इहलोके अमरणे सुखाय भवति। सत्पुत्रस्तावत्स्मात पित्रोर्न किं करोति इह लोके सुखं जनयति। यावत्त्रयस्ते जीवेयुः
तावत्तान् संस्मरन्वर्त्तेत। तदेव नात्यं शुश्रूषां। अर्थ्वं तु मृतो मृत्या वा तथा च जीवतो वाक्यकरणात् भूर्याचेत्तद्भूरि भोजनात्। गयायां पिंडदाने
नात्रिभिः पुत्रस्य पुत्रता। तथा च श्रुतिः। अथ त्रयो लोकाः मनुष्यलोकः पितृलोको देवलोक इति सोऽयं मनुष्यलोकः पुत्रेणैव जय्यो नान्येन कर्मणा कर्मणा पितृलोको विद्यया देवलोको देवलोको वै लोकानां श्रेष्ठः तस्माद्विद्यां प्रशंसंति। एवं पुत्रावधूर्जिमुणे उत्तरत्र लोकसाधकः। इत्यत्याहीत्यं ८

। हे भगवन् तं मां पश्यन् कथं न द्रक्ष्यसे। किं रक्ष्यं मां तव च संततसाहीनं। अतएव विलामं दीनं। किमिव आश्रमपादपमिव। यथा आश्रमपादपं वंध्यं पश्य
न् द्रक्ष्यते। किं तत्। आश्रमं तेन सा तस्यायं सिक्तं। ७। अतस्त्वया हे भगवन् त्वं मम वंशं संक्लेशं परिकृणे। असह्यं पीडितं वर्णेदि। असह्या पीडा यस्य तत्
तनुरुषो जायमानो देव मनुष्य पितॄणां त्रिभिः ऋणैर्बद्ध एव जायते। अतो दक्षिणेहस्ते न ऋणत्रयाद्यात्मा मोचयितव्यः। स कर्म स तु। ऋणानि त्रीण्यपा
कृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत्। अनपाकृत्य मोक्षं तु सेवमानो व्रजत्यधः। ८। कस्ये वर्त्तितं इव। यथा अनिर्वाणस्य मनः क्षुरस्य दंतिनः। आलानं बंधनं
रज्जुसंमर्दं बंधकं भवति। अत्र अनिर्वाणः अनिवाणः। ७। तस्मात् हे तात तं यथा संविधत्से। अत्र ईसि। यथा हे पितृ ऋणान्मुच्ये। तथा च वदति काचि
देवगणस्य अनुगुणास्य। गयसे वेः सपर्याभिः। इति देवपितृऋणमुक्तिः। नव ऋणमोचनं मया दत्तं मत्पसे। इत्याशंक्याह। हिर्यस्मात् कारणा
त् इक्ष्वाकूणां राज्ञां इक्ष्वाकुवंशोद्भवानां कृशोपेष्वभिः प्रयः त्वदधीना। त्वदायत्ता। इक्ष्वाकूणां श्रिये कार्यं न सिध्यति। तत्त्वमेव साधयसि। कुत्येति क
र्मकर्त्तरि। इक्ष्वाकूणां राष्ट्रे ऐक्ष्वाकं ऐक्ष्वाकं इक्ष्वाकोः। वक्ष्ये च पतय प्रसयातुक। ७। इति विज्ञापितः कुलिविशिष्टः। राज्ञा विज्ञापितः सन् क्षण
मात्रं ध्यानेन समाधिना स्तिमित निश्चले ईक्षणे यस्य स तस्थौ। किं चक्षुषि। राज्ञा इतीत्रं तत्सुतापकारणं विज्ञापित। कश्चन ऋदश्च यथा क्षेत्रे नद
ः मुक्तमीनः वायत मस्य सम्भिःसलोनवति। ८। सोऽपश्यदिति। स मुनिर्दिशिष्टः प्रलिधानेन समाधिना ज्ञानचक्षुः। राज्ञो दिलीपस्य संततेः स्तंभ
कारणं प्रजाप्रतिबंधकारणमपश्यत्। किं मुनिः नाविततमा नाविततानिश्चलराशः आत्मायनसन्। अथ पश्चात् इति सति सुमुनि
ः एनं राजानं प्रत्यवोचत्। प्रबोधितवान्। ७। पुरा शक्रमुपस्थाय। हे राजन् पुरा स्वर्गं गत्वा शक्रं देवेंद्रं उपस्थाय आराध्य उर्वीप्रति यास्यतः यतिगमिष्यतः
सतः पथि मार्गे सुरभिः कामधेनुः आसीत्। किं विशिष्टा। सुरभिः कल्पतरुच्छायां आश्रिता। स्वर्वधूस्त्या सेवीपदे चेंद्र आराधनार्थं दिवमगच्छत्। यतस्ते
ऋतुं वेनेषि अस्खलित रथगतया आसत। ७। इत्याराज्ञी हे राजन् त्वं तस्या धेनोः कामधेनोः अकृतप्रदक्षिणां पश्यता सेयतत्र कारणमाह। किं तु व्रतं 9

प्रदक्षिणक्रियातीतः प्रदक्षिणक्रियाःतीतस्तेन। अथवा प्रदक्षिणक्रियायां अतीतः प्रदक्षिणक्रियातीतः तस्यै धेन्वै प्रदक्षिणां कृत्वा नमस्कारो न
×१+ कृतः। त्वमस्यास्तव एव कुपितां दक्षिणा अकरणे कारणमाह। इमं राज्ञीमुत्रस्यां तां स्वस्थां सपदि स्वरः पूर्णं हत्वा प्रत्याहृता विविधा स्नकलाः तत्याः
मदुमदः स्नातां वर्यो आमं स्निग्धिमतो पगच्छति। मोरायां पूर्णं सायां युक्तेनात्र संत्रायः अतः तद्विनष्टो धनेन आगमनेदानं मत्यासत्वं
उत्तधर्मं हे राजन् वत्सस्याधेन्वां विषये साधुनाचरः अतिक्रान्तवान् किं तस्यां प्रदक्षिणक्रियाः हर्या प्रदक्षिणाकरणयोग्यायां। किं भूतः
सोत्सुकः किं ... दर्विकावत्सालोसंत्रिन्यत्तिं तयिष्या कस्मात्त्वरः धर्मलोपभयात्। राज्ञामवरकोदेवः तत्कार्यादेवीकथ्यते। उदाभ्यर्हणात्।
हे राजन् साधेनुस्त्वां प्रतिशशाप। हे राजन् यस्मात्कारणात् मां अवजानासि संतर्पयेन मां अवगणयसि। अतः कारणात् मत्प्रसूतिमदंराजाधे
नं अत्मना राध्यं तनयजातं न निर्नविष्यति। यदि ... मत्कृतेन मत्वं सेवनं चक्रे। ततो मत्प्रसादेन एव वरदानेनैव प्रजोत्पत्तिर्न विष्यति। इति
शाप। अनारीप्सितिक्रियमित्यः प्रजायाम्ब्रत्न नरसर्वकालेन कृत इति विवित्सं। ७०। मत्यापोः। हे राजन् यथा अन्यत्स्मारथिर्नासवापो न श्रुतः
अभवले हे उमाद्य। कसलिलाकारागागाया। श्रोतसि प्रवाहे नदति रोसायमाने सति गर्जिते सति। किंभूते श्रोतसि उद्दामदिग्गजेअकटदिश।
गो ७०। ईप्सितं। हे राजन् त्वं तद्वज्ञानात् तस्याः धेनोः अवगणनात् अत्मनः ईप्सितं सार्थकं मनोरथं विद्धि जानीहि। स हि अर्थं जयावसति इ
तिसार्थकं न तु तस्याः अप्रमाणत्वात् कथं विदितासरायः अप्रमेयाधर्ममर्यादिरन्यामिन्नं हक्ष्यति। हि यस्मात्कारणात् प्रत्यूहात् व्यतिक्रमः श्रेयः प्र
तिबध्नाति। सण्दि। यत्र पूज्यानां पूजानक्रियते तत्र श्रेयं न भवति। यतः अपूज्या यत्र पूज्यन्ते पूज्यानां च पमानता। त्रीणि तत्र प्रवर्तन्ते दुर्भिक्षं
मरणं भयं। ७७। हविषे। तदि तिं प्रमादयित्वं यामद्गति राज्ञः प्रश्नमार्गं कथं स्वयमेवोत्तरयति। हे राजन् इदानीं सा धेनुः पातालं अधितिष्ठति।
अध्ययति। किमर्थं तत्राश्रयः प्रचेतसो वरुणस्य सुविधिपत्न्यार्यकिं प्रचेतसः दीर्घसत्रस्य दीर्घं दीर्घीकृतं कालं सत्रं यस्य। प्रजाकालयज्ञस्य। ९

।७७। प्रचेतसो वरुणस्य दीर्घसत्रस्य चिरकालं उत्स्या हवस्य हविषे। सन्न्यापिकथं न गम्यते। इत्याह। किंभूतं पातालं भुजंगपिहितद्वारं सर्पावरण
त्वया तत्र गंतुं न शक्यते। परस्मैपद्। तहि किं कर्तव्यमित्याह। हे राजन् संप्रति सर्वगुणैरभिः त्वं सपत्नीकः सन् मदीयां गा आराधय। किंभूत्वा
सुरभेः कामधेनोः प्रतिनिधिं प्रतिमां स्त्र्या। किंभूतः त्वं शुचिः स्नानादिपवित्रो भूत्वा आस्याम आराधितायां कोर्थः सिध्यति। तदाह। हि यस्मात्का
रणात् मदीया धेनुः प्रीता सती कामदुघा कामं अभिलाषं दुग्ध इति कामदुघा। प्रीता सती सर्वमनोरथान् पूरयतीति। ७७। इति सवमेण पार्थिवः
हे राजन् सर्वं मदीयां वत्समातरं धेनुं आराधय। से वत्स किंवत्सः तस्याः सुरभेः एकां तरं एकया संततया व्यवहितां किं वा त्वं सपत्नीकः अनार्यः
साधेनुः आराधिता सती वांछुवक्यः कां मह्ं प्रिततेज्ञ दस्पतिनां मनोवप्रज्ञा स्वयं सत्यवति। ७७। इति वादिन एव स्रोतो वीतिः प्रस्प इति वादिन एववना
त धेनुः आवर्तमना आजगाम। किंभूतमानंदिनीनाम किंभूता धेनुः अनिंद्या प्रशस्या। उत्र। किं भूता आकृतिसाधने आकृतीनां साधनं उपकरणं
आकृतिसाधनं। तत्प्रसूतिमधुरा सद्या दिना आकृतयो दीयंते। पटल लाटे। सा धेनुः किं कुर्वती अंतरामांके बिभ्रती। अंतरे मा सिंअंकं चिह्नं ध
रयंती किंभूतं स्वेतं पललाटोदयं ललाटेउ द्ध्यो बस्य सतं। उत्रा किंभूतं अंकं आगुग्नवक्रं किं धेनुः पटलस्निग्धपाटला। पल्लववत् स्निग्धा कोमला पाट
लाव्यवर्णस्कुरितेनवंश शिनं बिभ्रती संध्येव पाटलचात् धेनोः उपमानं संध्यामाः वक्रस्वेतरामांकस्यान्चोदित्वंजोपमानं। ७७। वत्सरिक्लमकंथा।
ताभ्रा। धेनुर्दहीनन्दआवहते। किंभूता धेनुः ताम्रा पाटला किं कुर्वती। ललाटसोअसितेतरोरंकं बिभ्रती। उत्रेव्दे ने पातिपदेन प्रतिपत्संधिं बिभ्र
ताहि मांगमार्चदेण प्रतिलिन्माधुर्मा संध्ये वा। पार्गंतर। सुवणितिश। धेनुः किं कुर्वती प्रस्नवेन दुग्धं अलि वर्षती। किं वेन कोलिनं किं सता ईषत्कुष्णेन।
धेनुः कुंडोध्नी कुंडवत् ऊधो यस्याः सा कुंडोध्नी। किंभूतेन प्रस्नवेन। अवस्थापदयिमधेन। यज्ञात्संस्नानादपिपवित्रेण। उत्र। किंभूतेन। वत्सालो
कप्रवर्तिना। वत्सालोकेन प्रवर्तितं भवेतं च पीतं अस्पर्शिताः। ७७। रजःकणैः। इति। धेनुः किं कुर्वती महीपतेः राज्ञो दिलीपस्य तीर्थाभिषेकजां शु 10

ध्विं आपूरयंती। तीर्थाभिषेकेण तीर्थस्नानेन जातां उत्पन्नां शुद्धिं पवित्रतां उत्पादयंती। कैः रजःकणैः। किंभूतैः खुरोद्धूतैः। कस्याः विशुद्धैः रजःकणैः
अंतिकात् सामीप्यात् गामेवं ऋषिः। तपोधनः क्षालितांगः तां उपेत्य। तं पार्थिवं निर्दिष्टां दर्शनीयां धेनुं दृष्ट्वा याज्ययजमानं दिलीपं पुनः आह वी
यं किं तपोनिधिः। निमित्तज्ञः शकुनज्ञः दर्शनादिनिमित्तं कारणं जानातीति निमित्तज्ञः। किं राजानं। आशंसितावंध्य प्रार्थनं। आशंसि
तासंप्रार्थितां अवंध्या सफला प्रार्थना यस्य स तं। नाम्नि गृहीत एव धेनुदर्शनात् राज्ञो भावि नीं अर्थसिद्धिं विचार्य मुनिरुवाच। तदाह। अदूरवर्ति
राजन् अंगां आगतां। सिद्धिं अदूरवर्तिनीं अवगच्छ। विलंबं विगणय्य विचार्य। किमिति। प्रतीतये। यतः कारणात् इयं कल्याणी कल्याणकारी धेनु
नाम्नि कीर्तिते एव उपस्थिता आगता। ययुक्तं। अस्याः प्रसादेन विघ्नं? कार्यसिद्धिर्भविष्यति। यदुक्तं भवता। हे राजन् इमां गां त्वं आलु
गमनेन स्वयं अनुव्रज्य प्रसादयितुमर्हसि। किंभूतः सन् वन्यवृत्तिः वन्येन कंदमूलफलादिना वृत्तिः वर्त्तनं यस्य सः। कामिव विद्यां मिव। यथा
कश्चित् पुरुषः विद्यां अभ्यसनेन अभ्यासेन प्रसादयितुं प्रसन्नां कर्तुं अर्हति योग्यो भवति। अभ्यासः च अदस्तुं? यथा नित्याभ्यासेन विद्या प्रसन्ना
भवेत्। इमामपि अनुगमनाराधनेन प्रसादय। तथा प्रस्थितायां प्रतिष्ठेथाः। हे राजन् अस्यां धेनौ प्रस्थितायां प्रतिष्ठेथाः स्थितायां सत्यां स्थानमाचरेः स्थि
रः। आसीनायां आसीनायां सत्यां निषीदेः उपविश। अस्यां पीतायां सत्यां अपः पिबेः पीतं अंभो तोयं यया सा पीतांभाः तस्यां पीतांभसि। ए
वं युक्त्या अनुगमनं कार्यं। एवं वधूरपि। इत्युक्त्वा राजानं मुनिरादिशत् सुदक्षिणापि अर्चितां मतीन् ली ... नारायणं तपोवनात् प्रातः
रनुबंधः अनुव्रजेत्। किंभूतां शुचिः वन्यवृत्तिः। किंभूता शुचिः प्रयता। नियमपरा। स्नानभोजनादिनियमं पालयंती। अपि सायं प्रत्युद्व्रजेत्।
अव्यारीत्या प्रसादयेत्। इत्थं कथितप्रकारेण कियत्कालं मम राज्यं इति। आविनिपातात् आविर्भावात्। हे राजन् त्वं इति ऋषिना प्र
कारेण आप्रसादात् प्रसादपर्यंतं अस्याः धेनोः परिचर्यापरो भव। आराधननिष्ठो भूयाः। एवं कृते किं स्यात्। तत्र वक्तव्यं तेन अविघ्नं अह। १०

तेन वत्स अविघ्नं अस्तु। पुत्रमाराधयतो विघ्नमास्तु। त्वं संप्रजिनां धुरि स्थेयाः कृपया अग्र? यथा तव पिता स्वयाज्येन त्रिषु धुरि स्थितः। एवमन
घाशिषा। शिष्यो दिलीपः आत्मवर्गः शिष्यस्य आदेशो सपरिग्रहः सकलत्रः सन् प्रतिजग्राह। तथेति एवं करिष्यामि। किंभूतः प्रीतिमान् हृष्टचित्तः किं
भूतो राजा देशकालज्ञः। देशकालौ जानातीति देशकालज्ञः। स्वार्थसाधनार्थं देशकालोचिते गुरोर्वचनं मेने। अथ किंभूतः आनतः नम्रः आ
ज्ञाकारी? ... अथ प्रदोषे। ऋषिः सूनृतवाक्। विशांपतिं राजानं दिलीपं प्रदोषे संध्यासमये संवेशाय स्वापाय विससर्ज। अदाद्दिशत्। किंभूतो
मुनिः। दोषज्ञः दोषं जानातीति दोषज्ञः। रात्रिस्वपाय प्रभूत नांतरा? कर्मादि। इति राज्ञो अन्यकार्यपरित्यागेन शयनं कार्यं। अथ राज्ञो
तस्याभावे तस्य करणे दोषो भवतीति विचार्य। किं? प्रतिहितः। किंभूतो मुनिः सूनृतवाक् मधुरवाणी। किंभूतं राजानं ऊर्जितश्रियं ऊर्जिता
उत्कृष्टा श्रीर्लक्ष्मीर्यस्य स तं। लक्ष्मीपतिरपि स्वकार्यसाधनस्य सर्वं निमयन्नादि सत्वं। अथ मुनिर्वसिष्ठः अस्य राज्ञो दिलीपस्य
वन्यमेव कंदमूलादि निर्दिष्टां संविधां प्रतिपत्तिं कल्पयामास। न हि विद्यमाने प्रतिपत्तिः शक्तिः न विषा। तपः सिद्धो मन्यमानपि तपसादि
वन्यमन्नं ... रस्ति। परं वन्यानियमं पेशाय राज्ञो नियमः कार्य इति अस्यास्ति इति? सो गं व प्रशुपु प्रेक्षते। ततो नित्यं मुपेक्षाविशेषः। को
पि न कृतः। किंभूतो मुनिः कल्पवित्। कल्पं कर्तव्यं वेदार्थं वेत्तीति कल्पवित्। इत्थंभूतेन वेदमेव उपपते इति कार्यं जानाति। अथ निर्दिष्टं शयनं
आकर्ण्य आवासेन संविष्टः सुतः सन्। निशां निनाय निर्गमयामास। किंभूतः पर्णशालां अध्यास्य आस्थित्य। किंभूतां पर्णशालां कुलपतिना
वसिष्ठेन निर्दिष्टां कथितां। किंभूतो राजा प्रयतपरिग्रहद्वितीयः प्रयतः नियमवान् यो द्वितीयः प्रयतः परिग्रहो द्वितीयो यस्य सः। अनियंत्रणी सदिशम
न्वीजा? स्वापपरिग्रह इति नामकोशे। प्रयतवान् एकाग्रयेन पितृगवि सुरवर्गं कथितं। किं निशांत निशि व्यास? नानाविधिः समानं। तस्यां
नेव निश्चयेन निर्विदितं अथ स्नानं यस्याः सा। तदंते वासिनां श्रुतिपाठश्रवणं। इत्यभिज्ञो प्रजानां शासितास्त्रिः। पयस्विनीं इदम् 11

॥ इति श्रीरघुवंशे प्रथमसर्गः व्याख्यानं ॥१॥ ॥अथ प्रजानामधिप० अथ अथानंतरं प्रजानां अधिपो दिलीपो राजा प्रातः प्रभाते धेनुं
धेनुं वनाय मुमोच। वनाय काननाय वन्यसंस्कारे संस्कृते। वनाय चरणाय। किंभूतां धेनुं जायाप्रतिग्राहितगंधमाल्यां जायया सुदक्षिणाया
प्रतिग्राहिते गंधमाल्ये यस्यास्तां जायया सुदक्षिणया गंधमाल्ये दत्तवतीमित्यर्थः। पुनः किंभूतां धेनुं। पीतप्रति० पीतः पश्चात् प्रतिब
द्धो वत्सो यस्याः सा तां। पीतप्रतिबद्धवत्सां। ऋषेः वसिष्ठस्य धेनुं मुमोच। किंभूतो राजा। यशोधनः यश एव धनं यस्य सः
... यशो धनमित्युक्तं ॥१॥ तस्याः० मनुष्येश्वरधर्मपत्नी सुदक्षिणा तस्याः
धेनोः मार्गं अन्वगच्छत् अनुययौ। तथा वनपर्यंतं जगाम किंभूतं मार्गं खुरन्यासपवित्रपांसुं। खुरन्यासेन चरणन्यासेन पवित्राः पांसवो यस्य
स तं। किं भूता सुदक्षिणा। अपांसुलानां धुरि कीर्तनीया। साध्वीनां अग्रे ... कव। स्मृतिरिव यथा श्रुतेर्वेदस्य अर्थं
अनुगच्छति। श्रुतिर्यथा मार्गं ... स्मृतिरपि तमेव। श्रुतिस्मृत्योरेक एव पंथाः ॥२॥ निवर्त्य० राजा तां सौरभेयीं सुरभेर्दुहितरं जुगोप ररक्ष। किं कृत्वा
दयितां निवर्त्य। ... किंभूतो राजा दयालुः दयापरः सुदक्षिणायाः कष्टं मा भूत् इति दयया निवर्तनं कृतं। ... वशिष्ठाय
... किं राजा यशोभिः सुरभिर्विख्यातः ... पुनः स कार्यसाधना ... रक्षा।
उर्वीं ... किंभूतां उर्वीं पयो० ... समुद्राः यस्याः सा तां। राजा ... रक्षणं ... अधिकारोऽस्य
जातः ॥३॥ व्रताय तेन धेनोः अनुचरेण राज्ञा दिलीपेन शेषोऽपि अनुयायिवर्गो न्यषेधि ... व्रतार्थं ...
... नैव कर्तव्यं। ननु राजा स्वरक्षणार्थं ... तर्हि ... यतः तस्य ... शरीररक्षा न तर्हि ...
... कारणात् मनोः प्रसूतिः स्ववीर्यगुप्ता ... रक्षिता। यतो मनुवंश्या ... आत्मानं स्वयमेव रक्षंति ... ११

मेति ॥४॥ आस्वाद० सम्राट् राजा दिलीपः तस्या धेनोः समाराधनतत्परोऽभूत् ... पर्यंतां पालयेद्यो वसुंधरां। येनेष्टं राजसूयेन स सम्राट्
परिकीर्तितः ॥ आराधनप्रकारमाह। कैः तृणानां कवलैः किंभूतैः कवलैः आस्वादवद्भिः स्वादिष्टैः पुनः कैः कंडूयनैः कर्षणैः स्वजीवि
नाशानैश्च। पुनः कैः दंशनिवारणैः मक्षिकादिक्षुद्रजंतुनिषेधैश्च। किंभूतायाः धेनोः अव्याहतैः अस्खलितैः स्वैरगतैः स्वेच्छागमनं यस्याः
सा तस्याः यत्र क्वापि गच्छति तत्र गंतुमेव ददाति ॥५॥ स्थितः० भूपती राजा तां धेनुं अन्वगच्छत् अनुजगाम। अनुगमनप्रकारमाह। किं
भूतो राजा स्थितां स्थितः। पुनः किंभूतः प्रयातां अनुलक्षीकृत्य उच्चलितः पुनः किंभूतः निषेदुषीं उपविष्टां अनु आसनबंध
धीरः आसनबंधेन धीरो निश्चलः। पुनः किंभूतः जलं आददानां पयः पिबंतीं अनु जलाभिलाषी ... जलाभि
लाषी पयःपानाभिरतः। केव छाया इव। यथा छाया ... अनुगच्छति। तत्रापि छायायाः ... भवति। ... ॥
यत्र छायायाः ... ॥६॥ स न्यस्त० स राजा द्विपेंद्र इव आसीत् हस्तितुल्यो बभूव। तत्र अपि तेजोवि
शेषात् ... राजा किं कुर्वाणः राजलक्ष्मीं दधानः। किंभूतां राजलक्ष्मीं। न्यस्तचिह्नामपि तेजोविशेषानुमितां न्यस्तानि परित्यक्ता
नि छत्रचामरादीनि चिह्नानि यया सा तां तेजोविशेषेण अनुमितां। अनुमानेन ज्ञातां। ... छत्रचामरादीनि मुक्तानि संति तथापि तेजो
विशेषेण अनुमीयते। द्विपेंद्रः कीदृशः अनाविष्कृतदानराजिः अनाविष्कृता अप्रकटीकृता दानराजिर्मदश्रेणिर्येन सः। अन्तर्मदा
वस्थेन रूपमानं ... किं० द्विपेंद्रः अंतर्मदावस्थः अंतर्मध्ये मदावस्था यस्य सः ... राजलक्ष्मीप्रकाशा यत्नापि
आत्मशरीरस्था ... ॥७॥ लताप्र० स राजा दावं वनं विचचार परिबभ्राम। किंभूतो राजा। केशैः उपलक्षितः। किं
भूतैः केशैः लताप्रतानोद्ग्रथितैः वल्लीनां प्रतानेन ... किं० राजा अधिज्यधन्वा। अधिज्यं आरूढं ...

पंचस्य सधर्मुर्दरिवाभ्य उत्यक्तं न गुरुर्देहमध्ये॥ः रक्षापेक्षात रक्षाव्यानान्वेषमानान्‌ वनोद्भवान्‌ दुष्टसत्त्वान्‌ विनेष्यन्निव। शास्त्रकामस्य
वर्णाश्रमाणां रक्षिता। राजा दुष्टसत्त्वानां शिक्षया आश्रमरक्षां करोति। ८। विसृष्ट०। पार्श्वद्रुमाः समीपस्थाः वृक्षाः तस्य राज्ञः आलोकशब्दं
जयजयेत्यादिवाक्यं उदीरयामासुरिव। प्रकटीचक्रुरिव। कैः वयसां विरावैः पक्षिणां शब्दैः। तर्हि किंभूताः कथम्भूतं रंति। किंभूतस्य राज्ञः वि
सृष्टपार्श्वानुचरस्य विसृष्टाः प्रेषिताः पार्श्वानुचराः सेवका येन स तस्य। पुनः किंभूतस्य राज्ञः पाशभृतां समस्य। पाशभृद्वरुणस्तेन समस्य
वरुणेन तुल्यस्य। मदोत्कटानां वयसां पक्षिणां विरावैः कोलाहलैः। मदं हर्षं प्राणिजनप्रहर्षात्‌ प्रवृत्तानाम्‌ अपि तेषां सुखानि मिमाप्य राज्ञानं
पूजामानयंति। किंभूतानां वयसां उन्मदानां मत्तानाम्‌। अतएव तेषां उच्चैरुदीरयामासुरिति।९। मरुत्प्रयु०॥ बाललताः तरुलताः राजानं प्रसूनैः पुष्पैः
अवाकिरन्‌ अवकिरयामासुः। किंभूताः तरुलताः। मरुत्प्रयुक्ताः। मरुता वायुना प्रयुक्ताः प्रेरिताः। ननु मरुत्प्रेरणेन को विशेषः। किंभूतं राजानं।
मरुत्सखाभं। मरुतो वायवः सखा मित्रं। अग्निस्तस्य आभा इव आभा कांतिर्यस्य तं। वायोर्मित्रवह्निः न मित्रे राजा अनलवदमित्रस्य प्रति
पक्षिकरणार्थं मिलतः। शुभ्योपलक्षितो घटते। पुनः किंभूतं राजानं। अर्च्यं पूज्यं। पुनः किंभूतं तं आरात्‌ समीपे वर्तमानं। संज्ञा यथा यथा पूर्वेऽपि
यांति न दातव्या लाजाः किंयते। का इव। पौरकन्या इव। यथा पौरकन्या नागरिकनार्यस्ते राजानं आचारलाजैः अवकिरंति। तद्वदित्यर्थः।
आनयाश्चरनयस्त्रिंगी॥१०॥ धनुर्भृतो०। हरिण्यः अस्य राज्ञो वपुर्विलोकयंत्यः अक्ष्णां नेत्राणां प्रकामविस्तारफलं आपुः। प्रकामं अत्यर्थं
यो विस्तारस्तस्य फलं लेभिरे। किंभूतस्य राज्ञः धनुर्भृतोऽपि धनुर्धरस्यापि। किंभूताः अंतःकरणैः। विशङ्कैः अस्मान्नायं हन्तीति दयार्द्रभावमाख्यातं
यैः। यथा आर्द्रभावो यस्य तत्। किंभूतैः अंतःकरणैः। विशङ्कैः निर्भयैः। दुष्टत्वाभिमानी अंतःकरणानि निश्चयविशिष्टान्येतानि तस्य
करुणाभावकथनेः॥११॥ स कीचकैः। राजा स्वं यशः उच्चैः उद्गीयमानं वनदेवताभिः उद्गीयमानं स्वयशः शुश्राव। किंभूतं यशः। कीचकैः सच्छिद्रवंशैः आ १२
पादितवंशकृत्यं आपादितं निष्पादितं वंशकृत्यं कार्यं यस्मिन्‌ यत्रगीयते तत्र वंशकारेण वेणुर्वाद्यते। किंभूतैः कीचकैः कूजद्भिः शब्दं
यमानैः। तथा शब्दं कुर्वन्‌ मारुतपूर्णरन्ध्रैः। मारुतेन वायुना पूर्णानि रंध्राणि येषां ते। अतएव शब्दायंते।१२। पृक्त०। पवनो वायुस्तं राजानं
सिषेवे असेवत। किंभूतं राजानं। आतपक्लांतं आतपेन घर्मेण क्लांतं श्रान्तं निमग्नं। पुनः किंभूतं। अनातपत्रं। छत्ररहितं। अतएव तापक्लां
तत्‌ मतः। पुनः किंभूतं। आचारपूतं। आचारेण मतेन पवित्रं। अतः पवनो वायुः सेवते तादृक्‌ त्रिविधो वर्ण्यते शीतो मंदः सुरभिश्च। किंभूतः
पवनः। गिरिनिर्झराणां तुषारैः सीकरैः पृक्तः। शीतलः। एतेन शीतत्वमुक्तं। पुनः किंभूतः पवनः। अनोकहाकंपितपुष्पगंधी। अनो
कहानां वृक्षाणां आकंपनेन ईषत्कंपनेन पुष्पाणां गंधो यत्र एतेन मंदत्वं सुरभित्वं उक्तं।१३। शशाम०। तस्मिन्‌ राज्ञि वनं गाहमाने सति
परिरक्षति सति दवाग्निः वृष्ट्या विनापि शशाम। तथा फलपुष्पवृद्धिः विशेषा आसीत्‌। तथा सत्त्वेषु जीवेषु अधि
कः कोऽपि जीवः ऊनं न बबाधे। किंभूते गोप्तरि रक्षके। तस्य वर्णाश्रमपालनधर्मेण सर्वं स्वतंत्रं संपद्यते।१४। संचार०। पतंगस्य सूर्यस्य
प्रभा मुनेश्च धेनुः दिनांते निलयाय गंतुं प्रचक्रमे। किं कृत्वा दिगंतराणि संचारपूतानि कृत्वा। दिवा मध्याह्ने संचारेण पवित्राणि विधाय
मनःस्मृतिः रथ्याकर्दमेऽयानि। सूर्यप्रभा संचारपूता संचारादुत्पन्ना सं०। सूर्यस्य प्रभा अस्तं गच्छति। पक्षे एकवितानि च।। तथा प्रभा रक्ता मातारं दिवसवित्तिः
क्रियाः। किं० धेनुः पल्लवरागताम्रा पल्लवरागवत्ताम्रा।१५। तां देव०। मध्यमलोकपालो राजा दिलीपः तां धेनुं अन्वग्ययौ प्रा
श्रावकापानकिंभूतां धेनुं देवतापित्रतिथिक्रियार्थां देवताः पितरः अतिथयश्च तेषां क्रियार्थं या सा। धेनुः तेन राज्ञा बभौ शोभे
ते किंभूतेन तेन सतां मतेन। का इव। श्रद्धेव। विधिना उपपन्ना श्रद्धेव। यथा सतां मनोज्ञस्य सत्कर्मणः श्रद्धा विधिना उपपन्ना शोभते। धर्मस्य आज्ञायां उपमा
नं राज्ञो विधिरूपमानं।१६। स पल्वलो०। स राजा वनानि पश्यन्‌ सन्‌ ययौ। किं० वनानि पल्वलोत्तीर्णवराहयूथानि। पल्वलात्‌ सरसः

कथ्युरियादिना कारणवचनमा तेन ·

सः उत्तीर्णानि निर्वर्तितानि व्रतादस्युर्थानि येषु॥ पुनः किंभूतानि आवासस्रैरोन्मुखबर्हणानि। आवासवृक्षेषु निवासपादपेषु उन्मुखाः
सन्मुखाः बर्हिणो मयूराः येषु तानि॥ पुनः किंभूतानि मृगाध्यासितानि मृगाध्यासितानि आश्रितानि उटजानि येषु तानि॥ पुनः क
थंभूतानि वनानि निश्यामायमामानि विविक्तिप्रसादत्रयमीस वेला॥१८॥ आपीनभारोद्वहनप्रयत्नाद् गमनाभ्यां तपोवनावृत्तिपथं अलंचक्रतुः
तपोवनं प्रति आवृत्तेः पन्थाः तपोवनावृत्तिपथः तं। ते धेनुं धेन्वास्यत्प्रयत्नः। उभौ कौ सुदक्षिणीदिलीपौ अन्वय नरेन्द्रः राजा गृष्टिः सकृत्प्र
सूता गौः। कस्मात् आपीनभारोद्वहनप्रयत्नात् आपीनस्य भारस्य उद्वहने प्रयत्नः प्रयासस्तस्मात् आपीनभा
रेण लीलागमनादलंकरणं। नरेंद्रः कस्मात् वपुषो गुरुत्वात् तस्यापि लीलागमनं किं० घाशं। अलंकारोऽस्य स्पष्टः॥१९॥ वशिष्ठ
धेनितासुदक्षिणानंदिनी श्वेतोऽरनुयायिनं पालनुगामिनं राजानं दिलीपं लोचनाभ्यां पपौ। अस्यादरेण विलोकनं पानमुच्यते। किं
भूतं राजानं वनात् स्वाश्रमवर्तमानं वनमध्यादागतं। किंभूता वनिता निमेषालसपक्ष्मपंक्तिः निमेषविषयेऽलसा मंदा पक्ष्मपंक्तिर्य
स्याः सा उपवासक्ते अपोक्षितां मिव लोचनाभ्यां स्वापेऽरणेऽपि वनि॥२०॥ पुरस्कृता। तदनंतरं तयोः सुदक्षिणादिलीपयोरंतरे मध्ये
सा धेनुर्विरराज। पुरस्कृता किंभूता धेनुः वर्त्मनि मार्गे पार्थिवेन राज्ञा दिलीपेन पुरस्कृता। अग्रेकृता। पुनः किंभूता धेनुः पार्थिवधर्मप
त्न्या सुदक्षिणया प्रत्युज्जगता अभ्युद्गता। उद्गा इत्यायाति। सदक्षिणा संमुखागता। अनेनाभ्युत्थानं सुदक्षिणां दिनक्षपामध्य
गता संध्या इव। राज्ञो दिने निनोपमानं॥२१॥ प्रदक्षिणी प्रसुदक्षिणाप्रक्रम्य आरभ्य धेनोः शृंगांतरं शृंगमध्यं आनर्च। पूजयामास। किं
कृत्वा तां पयस्विनीं धेनुं प्रदक्षिणीकृत्य। किंभूता सुदक्षिणा साक्षतपात्रहस्ता। साक्षितेनाक्षितसहितेन पात्रेण हस्तो यस्याः सा॥ किं
भूतं शृंगांतरं। विशालं विस्तीर्णं। उत्प्रेक्षते अर्थसिद्धेः शृंगांतरं द्वारमिव। तेन आर्चितेन। अर्थसिद्धेः द्वारं प्रशमिव प्रमत्ता आचः का

१३

यसिद्धिर्भविष्यति॥२२॥ वत्सोत्सुकापि धेनुः सुदक्षिणादिलीपाभ्यां इतिकारणात् नंदनः इतीतिकिं सा धेनुः वत्सोत्सुकापि स्तिमिता सतीसपर्या
प्रजा प्रत्यपैदीत। अंगीचकार। अनेनानिमित्तेन अर्थसिद्धिर्भविष्यतिनिमित्तं भवितव्यं। तयोर्दंपत्योः तदाराधनतत्परा कार्यसिद्धिर्भव
त्येव। अत्रार्थांतरन्यासः। हास्वित्यर्थः। कारणात् सिद्धिर्मां ताने विनीमहशान्ते प्रसन्ने तत्र गुणानां अनुपपन्नेषु भक्तिमुत्सुकेषु उरः फलानि
भवंति। तथाविधेषु कृतात् नक्लिष्टैः फलानन्तरवत्ति। किंभूतानि फलानि प्रभावसिद्धानि प्रसादः प्रसन्नत्वं विधि संप्रतिसंपन्नानि महत्सा
दधिक्षिप्रफलेन विद्यते वनिस्वयः॥२३॥ गुरोः सपत्नीक राजा दिलीपः दोहावसाने परं वधार्थी धेनुं जननी सहसा किंभूता मदारस्य गुरोः
वशिष्ठस्य मार्गं धतीकस्य पादौ निपीड्य प्रणम्य पुनः किंकृत्वा सोऽभिविधिं समाप्य समाप्तिं नीत्वा। एवं गोरक्षणं पठनस्य कन्याचिद्विर
पवः धरी विपयः भृशिष्ठा दयेत्यां सांकाद्वा किंभूतां धेनुं सिषवां उपविष्टां। किंभूतो राजा दिलीपः भुजोच्छिन्नरिपुः भुजेन बाहुना बलेन
भवच्छिन्ना उन्मूलिता रिपवः शत्रवो येन सः॥२४॥ सायंतनीं प्रातराशा दिलीपः तां धेनुं आस्पद आराधनक्रमेण सुधी आनुसंविवेश। सुष्वाप॥
सुप्तां स्थितां अनुशासनः उसो तवदनि इत्युक्तस्सो॥ किंभूतो राजा गृहिणी सहायः जायया सहितः किंभूतां धेनुं अंतिकन्यस्तवलिप्रदी
पां। अंतिके समीपे न्यस्ता बलिरूपहारप्रदीपाश्च यस्याः सा ता॥२५॥ संप्रत्स्यमानं तस्य राज्ञो दिलीपस्य इक्ष्वाकुजां अंमहिमाः समेत्तं तत्यज्य
तः सप्तदिनानि त्रिगुणानि व्यतीयुः व्यतीयुः। किंभूतस्य राज्ञः प्रतीक्ष्यकीर्तेः प्रतीयासर्वमामा कीर्तिर्यस्य सतस्यव्रताय
रयोद्यं सर्वश्रमणीरे वजाता। पुनः किंभूतस्य सत्स्वदीनोद्धरणेक्षितस्य। एतावत्ता दीनोगौ उद्धरिष्यतीति
मुक्तिता॥२६॥ अन्येद्युः आत्मानुचरस्य भावं जिज्ञासमाना गौरीगुरोर्हिमालयस्य गह्वरं आविवेश। किंभूता
धेनुः आत्मानुचरस्य सेवकस्य भावं चित्ताभिप्रायं जिज्ञासमाना। ज्ञातुमिच्छती किंभूतं गह्वरं गंगाप्रपातान्तविरूढशष्पं
मीं मुनिहोमधेनुः गौरीगुरोर्हिमालयस्य गह्वरं आविवेश। किंभूता

14

येविरूढानिऊजतानिविशेषाणि हरितह्णानियस्मिन् तत् तत्रनीलहणमितिपाठे हिमवद्गुहांप्रविवेशतिस्म॥ स्वस्त्यस्तुअथ किलइति।
सत्येसिंहः बलसहबलात्कारेणतांधेनुंचकर्षआचकाम॥ किंभूतोसिंहः अलक्ष्याभिपातःअलक्ष्यः अलक्षितः अभिपातःअभिपतनंयस्य
सः किंभूतेननृपेण अतिकारणात्अद्रिशोभाप्रहितेक्षणेन अद्रेःहिमालयस्यशोभातांप्रतिहितेप्रेषितेईक्षणेलोचने
येनसतेन॥ अदृष्टहर्यश्वात् अनेहिताहिमालयस्यशोभाविलोकयन्नस्तिइतीतिकिं साधनुःदिलीपःऊर्ध्वजीवेःसिंहव्याघ्रा
दिभिःमनसापिदुःप्रधर्षाःधर्षयितुंआकलयितुंअशक्याकिमुतकर्मणाअस्मांधेनोरूपेधेनोअमद्विनाहिंस्रामनसापिवि
हद्वितंयितुमशक्याः॥ कोतोरक्षणंकरिष्यतीतिनिश्चयोसि॥ २७ तदीयंगतदीयंआक्रंदितंतस्याःधेनोःआक्रंदितंआर्तशब्द
श्रुत्वा नृपसदृष्टिंनिवर्तयामास॥ किंभूतांदृष्टिंनगेंद्रसक्तां नगेंद्रेहिमालयेसक्तांलग्नां॥ किंभूतंआक्रंदितंगुहानिबद्धप्रतिशब्द
नप्रतिशब्देनदीर्घंबहुलं॥ किंभूतस्यराज्ञः आर्तसाधोः आर्तेषुदीनेषुसाधुउपकारीआर्तसाधुःतस्यउत्क्षेपतारश्मिरश्मिश्च
हायेव रश्मिसंगृहीत्वाअवनिवर्त्यदितिअर्थः॥ अन्योपिबलीवर्दोवाह्यतेसरश्मिश्चहस्ताकारणात्॥ २८ तीयस्थानेसप्तमी॥ स
महाटवल्कलधनुर्धरोराजाकेसरिणंसिंहंददर्श॥ किंभूतं केसरिणं पाटलायांगैरिकरक्तायांगविस्थितंपाटलायांगवि धेनौतस्थि
तां संस्थितं॥ नगतत्सानुमतोहिमालयस्यसानौपर्वतगैरिकरक्तायांअधित्यकायांउपरिभूमिकायांगवि रक्तानांवि कस्थितं लोध्र
द्रुममिवधेनौपाटलायांगैरिकमध्याःनूपयमानं॥ सिंहस्यधवलत्वात् लोध्रद्रुमस्योपमाने॥ २९ ततोपाततोनंतरंनृपतिर्दिली
पःमृगेंद्रस्यवधायनिषंगात् शरंउद्धर्तुंचिह्नतदृयेष॥ किंभूतोराजा जातनिषंगः जातःस्तब्धःकोपःकिंभूतस्यमृगेंद्रस्यवधस्यवध्या
गस्य॥ किंभूतोराजा शारण्यःशरणागतवत्सलःगोप्तावत्संशरणवर्ती॥ अतस्तद्वधार्थंशरोद्धरणाय प्रयत्नं॥ अथ किंराजा॥ १४

मृगेंद्रगामी॥ मृगेंद्रवत्गच्छतीत्येवं शीलः अतएवआपन्नादपिवधमर्हति॥ हस्ततालुनादसामर्थ्येनशक्यमिसास्थः॥ अथ किंराजा
प्रसत्तोप्रहतारिः॥ प्रसन्नःबलात्कृताउन्मीलिताअरयोरियेनसः॥ तस्यप्रहर्तुःप्रहारकर्तुःदक्षिणःवामेतरोदक्ष
णकरःचित्रार्पितारंभइवअचलस्थोचित्रलिखितइवआसीत्॥ अतःसायकपुंखएवसक्तांगुलिः सक्ताविलग्ना अंगुलयोयस्य
स किंभूतेषुपुंखेषुनखप्रभाभूषितकंकपत्रे नखानांप्रभाभिर्भूषितानिकंकानांपत्राणियेषुइतिअन्वयेनतस्मिन्॥ ३० बाहुप्रतिष्टं राजासंतेजो
भिःअंतर्गतप्रदद्यात्॥ अदह्यतेतिकर्मकर्तरि॥ किंभूतोराजा बाहुप्रतिष्टंभविवृद्धमन्युः बाहोःप्रतिष्टंभेनविवृद्धोमन्युःकोपोय
स्यसः॥ किंभूतैःस्वतेजोभिः आसन्नंनिकटंआगस्कृतं अपराधिनंसंस्पृष्टुमशक्तैः अवाप्सोन्नैःसमंतजोभिनिकटमपिसापराधंअ
न्यायिनंनापितंवन्हि॥ अतएवतत्कथमियंपराक्रमव्याप्तिरितिमनसिपरितप्तः॥ ३१ यथानागीवायथानागीसर्पःअंतर्मंत्रौषधिरु
द्धः॥ किंभूतोनागी मंत्रौषधिरुद्धवीर्यः मंत्रेणागदेनरुद्धं अपधिवलितरुद्धवीर्यं बलंयस्यस स्वकवीर्यात्स्वतेजः प्रसरणंवनपरि
तप्यते॥ ३२ तमार्यगृह्यं सिंहःतंनृपालसिंहंनिजगाद॥ अब्रवीत् कयामनुष्यवाचा॥ किंभूतःसिंहः निगृहीतधेनुःनिगृहीताआक्रां
ताधेनुर्येनसः॥ किंभूतं आर्यगृह्यंसतांवश्यं॥ पुरूणांपक्षवर्तिनं धेनोःसत्वपालनं॥ अतः किंभूतं राजानं मनुवंशकेतुं मनो
र्वंशस्यकेतुंध्वजरूपंमनुवंशावतंसं॥ सिंहःकिंकृत्वा मनुष्यवाक्तया विस्मापयन्॥ किंभूतं राजानं आत्मनाविस्मितं स्वबाहु
स्खलनंप्राप्तं सर्वंअहृष्टपूर्वमिदंदृष्टपतेअतोविस्मयः॥ ३३ अलंमितिपादमदीपालोनवप्रमेणअलंप्रयत्नो॥ इतोमयि
येवमुक्तमपिअस्त्रंव्यर्थंस्यात् तदेवदर्शयति॥ मारुतस्यवायोरंहःवेगोशैलेषुवेगेनमूर्छतिनप्रसरति॥ किंभूतंरंहःपाद
पोन्मूलनशक्ति॥ पादपोन्मूलनेशक्तिर्यस्यातत् वायुस्तावद्वृक्षानेवोन्मूलयति नचपर्वतं तथामांप्रतिअस्त्रेणनकिंचित्साध्यते 15

।इमं कैलासं। हे राजन् त्वं मां अष्टमूर्तेः श्रीमहादेवस्य कंठोदरं नाम किंकरं अवेहि। जानीहि। किं लक्षणं। निकुंभतुल्यं। निकुंभ
नामकगणेन तुल्यं। अतः सिंहरूपं मां। कैलाशगौरं वृषं आरुरुक्षोः। भगवतः महादेवस्य पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठं। नग्वानुग्रहपृष्ठ
स्तम्भोदतीति। तदा मम पृष्ठे चरणमारोपयति। तेन पूतोस्मि। अयमर्थः। हे राजन् देवदारुः अयं अमुं देवदारुं पश्यसि। असौ देव
दारुः वृषभध्वजेन श्रीमहादेवेन पुत्रीकृतः। यो देवदारुः स्कंदस्य कार्तिकेयस्य मातुः पार्वत्याः पयसां रसज्ञो वर्द्धते। किंभूतानां
पयसां। हेमकुंभस्तननिःसृतानां। हेम्नः सुवर्णस्य कुंभौ इव स्तनौ ताभ्यां निःसृतानां। यथा स्तननिःसृतैः पयोभिः स्कंदः पालितः तथा
कुंभनिःसृतैः पयोभिः अयं देवदारुः सिंच्यते स्म। ... हे राजन् कदाचित् वन्यद्विपेन कटं कंडूयमानेन गता
अस्य देवदारोः त्वक् उन्मथिता। उत्कर्षिता। अयमर्थः ... यस्य पार्वती। एनं देवदारुं शोच्यं कामिव सेनान्यमिव यथा सेना
न्यं कार्तिकेयं ... सेनान्यं असुरास्त्रैः तारकासुरैः आलीढं ... अत्र वने अस्मिन् व्यथिते स्वयं ... तस्मात् ...
तदा प्रभृति वनगजानां ... परमेश्वरेण वन्यद्विपानां त्रासार्थं विधाय अस्मिन् गिरिकंदरे ... पाचितः। किं कृत्वा सिंहत्वं विधाय। किंभूतो
ऽहं ... अंके समीपं आगतैः सत्वैः ... जीविकायस्य ... समीपे आगता जीवाः ...
मे ... हे राजन् तस्य मे परमेश्वरेण ... एषा धेनुः शोणितपारणा उपस्थिता। शोणितं रुधिरं पारणं यस्याः सा ...
... अस्य ... क्षुधितस्य ... किंभूता। धेनुः परमेश्वरेण प्रदिष्टकाला। ... उपदिष्टा वसाना। कस्य सुरद्विष इव यथा
सुरद्विषो राहोः ... अमृतपारणं भवति तथैषा मे। ... हे राजन् स ...
... शिष्यशक्तिः ... १५

. नतस्तपसः। ... गुरुशक्तिः ... रक्षणीयं धेनु ... निजस्य मम कीर्तिः
स्यात् ... रक्षणीयं वस्तु शस्त्रेण अशक्यरक्षं। अशक्यरक्षा ... गुरुधेनुं ... न
वनाशयति यत्र शस्त्रेणापि रक्षितुं न ... तत्र तेषां को दोषः। ... राजा दिलीपः आ
त्मनि विषये अवज्ञां अवहेलां शिथिलीचकार। ... आसीत् मुक्ता किंभूता ...
स्पर्शिंहस्य परमेश्वरस्य गणेन्द्र ... निशम्य श्रुत्वा। किंभूतो राजा गिरिशानुभावात् शंभुमहात्म्यात्। ...
... ईश्वरस्य प्रभावेन मम ... आत्मनि विषादः ...
वचनः स राजा एनं सिंहं प्रत्यब्रवीत्। किंभूतो राजा ... प्रयोगे वितथ ... प्रयोगे बाणमोक्षे वितथो निःफलः ...
स्य। किंभूते प्रयोगे सर्वसंगे ... सर्वं संगो यस्य तत्। ... कस्य वज्रपाणेरिव। यथा वज्रपाणेरिंद्रः ...
... मोक्तुमिच्छतः ...
... आत्मनः ...
... 16

।हे मृगांक सत्यं मदीयेन देहेन शरीर स्थितिरस्थिरेव प्राणयात्रां कर्तुं प्रसीद प्रसादं कुरु। एतावता कार्यत्रयसिद्धिः। परमेश्वराराधनि
तो न भवति। पुरोऽस्य वेत्रपालेन सिद्धिर्न भवति। न च प्राणयात्रा स्यात्। एवं कृत्वा यं सा ध्यानं देवि चिन्तयन्ती धनुर्विमुच्य तोकिं प्रत्याह धनुः दिना
वसानेस्तु कबाल वस्ता। दिनावसाने संध्यासमये तत्कुकोबाजवत्सोऽयस्या सा। तत् किं सा पतेऽद्भुत लीलावली विलोकयन्ती विपत्ति।
[ ] अथानन्तरं सन्ततेश्वरपार्श्वे वली सिंहः किंचिद्विहस्य स्वयः आर्यपति राजानं वनाधे। सिंहः किंकर्तव्यतां वक्तुमसमर्थः परि
रिपन्कराणां प्रकारं कालानि वदानि कुर्वन्। [ ] हे राजन् त्वं मम मनविचारमूढः प्रतिभासि। विचारेण मूढविचारमू
ढः ते किंकर्तव्य अस्य इतो बकदास्य मिश्चन्। किं किं तत। मद्यास्मि। एकातपत्रं जगतः प्रभुत्वम्। एकमेवातपत्रं मन्त्रेयस्तन तत्। अपरं
नवं वयः। तथा इदं कान्तमनोहरं वपुः धनुर्लक्षणस्य अन्यवस्तुनः चेते इदं सर्वं विश्वप्रभुतादिवक्रवस्तु। परिजिहीर्षसि। अतो वि
चारमर्थं वित्तं इव प्रकटयसि। [ ] हे राजन् त्वं अदितिर्भयं तत्त्वतत्त्वकं पजालदयावर्तितत्तत्त्वदं तेनयममकेवलं सलिमा
नीस्यात् कल्याणिनीलं चेतसि प्रजानाथ त्वं प्रजाजीव न मनसा आश्रितिरंतरे आसत्त्वन्नेन्यः पासिस्थितिः कल्पवृक्ष इव। यथा पिता श
त्रावृत्तं वत्सो रक्षति। [ ] अथ वादि राजन् एकः धेनार परावर्तदात गुरोर्वितिन्निधिः धनुवर्धातव्यः। पराधः तस्मात् अपरा
धदेहः कथं तुताकुरोः कृत्वा नु पतिमात्त कोपेन वशिवत्त्वात्। ततोन वतोऽस्य गुरोरगमनुः कोपः। विनिर्जराकः स्फोटयित्वा कर्ते। किं
कर्वता घटो धीः कोटिशः गः स्मर्तायताद्वत्त। स्मरनिंदान मुच्यते। [ ] हे राजन् त्वयैवं तत्त्वसा कारणात्। आत्मदेहं रक्षा कुं
हे देहं। कल्याणपरंपराणां नोकार्थं पुनः किं कृतं अर्थसले बलवत्तरं। देहे न भरवं राज्यं भुंक्ष्व। प्रियमाकारणात् कुईस्फीतराज्ये एवं
पदं श्राकः। किं कृतं राज्यं महीतलस्पर्शनमात्रनिमित्तं। महीतलस्पर्शनमात्रेणानिलो। समृद्धं राज्यं - इंद्रराज्यं तुल्यं। अयं भवि

१६

ष्यः अत्र महीतलस्पर्शः तत्र स्वयं स्थितिः। [ ] त्रिलोक्यां यो पि पर्वतो विश्वस्थितिपालो राजा तं दीप्या स्वदेहेन वैः क्षतिशयेन तत्र मे
चक्रवर्ती आत्मानं रक्षति अलाघवत इव। केन अस्य सिंहस्य गुणगणेन न तिरस्कृतेन। [ ] हे मृगेंद्र सिंह एतावत् तच्छ्रुत्वा विरते सति। [ ] मि
[ ] मनुष्यदेवो राजा देवानुवरस्य वाचं निशम्य पुनरपि वाच किं त्वं नो राजा येन्वानिरीक्ष्यमाणः विलोकमानः किं०यथेद्धा
तद्ध्यासन कातरः क्षात स्यसिंहस्य अभ्यासेन मध्याक्रान्त्या कोऽस्यापि प्रणीयस्या। सादच० तथा। किं० राजा। मृतशरीरया गुः धेनोर
ली कदीन दर्शनेन अत्र सर्वं दिपापरः। [ ] हे मृगेंद्र किल इति सत्ये क्षत्रस्य त्राणात् इति कारणात् भुवने शब्दः प्रसिद्धः इती
तकिं स तात्स्य हारात् कारणगतं त्रायते इति क्षत्रियः। किंभूतः क्षत्रस्य शब्दः उदयः उत्कटः। तद्विपरीतवृत्तेः तस्य रक्षणस्य विपरी
तवृत्तेर्यस्य सात्म्य हितपरीतवृत्तेः रक्षणात् मम राज्येन। किं० अथवा प्राणैः किं किंभूतैः प्राणैः उपक्रोशमलीमसैः। उपक्रोशो लो
कापवादो जननिंदा तेन मलीमसैः मलिनैः सकलंकैः। यदि नाम साम र्थ्ये न श्रवते तर्हि किमर्थमसौ राज्यं तु न क्रियते किमर्थं जीवसि इति
जनो वदति। [ ] यद्यकं रावस्ये स्यमन्युरित्यादि। [ ] इति अश्रौदं मृगेंद्र आत्मस्पृहे अत्र नयः आत्मपयः स्थि
नीनं अन्यतर धेनूनां विश्राणनात् दानात् कथं शाकः। [ ] हे मृगेंद्र त्वं इमां धेनुं सुरतेः कामधेनोः अत्र नं परिस्पर्शेश्च
विद्धि आनीहि। न कृता अन्यत्। यदेवं मया तर्हि कथं क्रमते। [ ] त्वया अस्याः धेनोः रुद्रजसापहृतं। वृद्धमां अधिष्ठाय
वर्तसे। अयं रुद्रस्य प्रभावः। अन्यथा त्वया विलोकोऽपि नं मविन् राकृति। [ ] हे मृगेंद्र साध्यं धेनुः मया स्वदेहार्पणनिःका
येण भवतः सकाशात् मोचयितव्या। त्वया सुखा स्वदेहस्य अर्पणेन कायस्तेन। एवं सते किं स्यात्। एवं मन याः सुत्या तव पारणा वि
हता अखंडिता न स्यात्। अपरं मुनेः क्रियार्थः होमलक्षणार्थः अनुमस्या फलं च। एवं उभयार्थः सिद्धिः इति विचिंतयः। [ ] वानपी

१४

हे मृगेंद्र त्वमपीदं जानासि। ओवेति। यत्परवानहमपि पराधीनोस्मि। कुतः पराधीनत्वं दियस्मात्कारणात् त्वं देवदारोः महान्यत्नो।
स्ति अत एवं जानामि। अङ्कस्य रक्षणीयं वस्तु रक्षितुमर्पितं वस्तु विनाश्य स्वयमक्षतेन जीवता गुरुवे परोक्षेण नियोक्तुः स्वामिनो रक्षणं कथं
शक्यं। ५५। किमेतद् हे मृगेंद्र अस्यां वा चेदहं तव किमपि केनापि कारणेन ममाहिंस्यो मतः अवध्यो मतः तर्हि मम यशः शरीरे दयालुर्भ
व। मयि वद् दयां कुरु तेन मम यशःशरीरं रक्ष। ननु इत्थंभूते देहे विनाश्य यशो रक्षितेन को गुणः अत्राह। खलु मद्विधानां यशोध
नानां भूतिकेषु नित्यनिमित्तेषु पिंडेषु देहेषु अनास्था अनादरः। किंभूतेषु पिंडेषु एकांतविध्वंसिषु एकांतेन निश्चितं विध्वंसो विनाशो येषां
तेषु। आदेहः किं अपकिं वा सिर स्वयं विनिश्चित। तर्हि कथं विनश्वरेण यशो रक्षणीयं। ५६। संबंधं हे मृगेंद्र मतीभिः संबंधं संगतं वृत्ता
षणपूर्वमाहुः आलापः भाषणे नेव पूर्वं यस्मिन् स। तो येन स दृश्यसमये प्रद्रानिके अभूत्। तत्रिसपरम मम त्व। येन स संबंधितः सः वाक्यैः
ता। स संबंधी संगीभः समं बंधनो आवयोः वनांते जातः संभवः। किंभूतयोः आवयोः वनांत संगतयोः। देहे न मार्गा नेवरा देहि वा
भुवरा तं समाश्रुत संबंधितः प्रणयप्रार्थनं विहंतुं नर्हसि। तथा यद्हं याचे न तत् कुरु। ५७। तथा। दिलीपः स एवं सिंहाय स्वं देहं
उपानयत। अर्पयामास। उत्तानकरे आमिषपिंडमिव। किंभूताय दरये। तथेति एवं करिष्यामि इति गां वाचं लक्ष्यते। किंभूतो ए॰ जा
सद्यः उप अंगीकारे प्रतिष्ठं ना विमुक्तो बाह्यस्तंभः स्तंभः। किंभूतो राजा। सन्न्यस्तशस्त्रः संन्यस्तं त्यक्तं शस्त्रं आयुधं येन सः। अस्तु
तस्कालिंदायतः अधोमुखस्तस्थौ। ५८। तस्मिन्। तस्मिन् क्षणे तस्मिन्नवसरे सम्यक् प्रजानां पालयितुः राज्ञो दिलीपस्य उपरि
पुष्पवृष्टिः पपात। किंभूता पुष्पवृष्टिः विद्याधरहस्तमुक्ता विद्याधराणां देवानां हस्तमुक्ता। किंभूतस्य राज्ञः अवाङ्मुखस्य अधो
वदनस्य किं कुर्वतः उग्रं उत्कटं सिंहनिपातं सिंहस्य प्रहारं उत्पतत् चिंतयतः। ५९। उत्तिष्ठ। राजा दिलीपः वत्स उत्तिष्ठ इति उ १७

त्थितं वत्सलो वचोनिशम्य श्रुत्वा उत्थितः सन्। अग्रतः गां ददर्श न सिंहं। किंभूतां गां प्रस्रवंतीं स्रवत् दुग्धां स्वां मातरमिव। किं कुर्वन्तः अमृ
तायमानं अमृतमिव वदंतीति। ६०। तं विस्मितं धेनुः तं राजानं उवाच। किंभूतं राजानं विस्मितं नवीनचित्रदर्शनात् कृतविस्मयं विस्मयोत्साहः
हे साधो मया मायां उद्भाव्य परीक्षितोसि। कथमिति मया कथं नत्वं सं। ऋषिप्रभावात् मयि अंतकोपि प्रहर्तुं न प्रभुः अन्ये कर्हिंस्राः किमुत किं
त पुनः। सिंहस्य प्रादयः मम संप्रहरणमिति विलोकितं नामाः। ६१। भक्त्या। वत्स ते तव गुरौ भक्त्या च अनुकंपया च मयि विषये अनुकंपया
प्रीतास्मि। वरं वृणीष्व। न केवलमिति रेके पयः वरदानेपि किं सामर्थ्यमस्तीत्याशंक्याह। मां केवलानां पयसां प्रसूतिं अवेहि मा जा
नीहि। प्रसन्नां कामदुघां अवेहि। कामं अभिलाषं दुह्यते कामदुघा। अहं पयोसि ददामि। तथा अभिलषितमपि ददामि। ६२। ततः
ततोनंतरं मराजा हस्तौ संमानीय करौ संयोज्य प्रदक्षिणां अनन्यया याचे। किंभूतः अनन्यः। वंशस्य कर्तारं। किंभूतो राजा अनंतकीर्तिः।
एवं कं मकरणात् अपरर्ममतयशाः। किंभूतो राजा मानितार्थी। मानिता अर्थिनः परितोषिता अर्पितैर्येन सः। ६३। अनः किंभूता राजा एत्सा
जितवीरा आह स्वहस्तेन अर्जितो वीरशब्दो येन। ६४। संतानं। सा पयस्विनी धेनुः तं राजानं तथा इति अश्वविदे उ। किंभूता। तथ्यं अतिथिविपति।
रक्षो कामं उपतिष्ठस्व अगीदस्य। किंभूताय राज्ञे। संतानकामाय पुत्रार्थिने किंभुवौत्साहः। हे वत्स त्वं मदीयं पयो दुग्ध्वा पत्रपुटे दुग्धं पुं
त्वं पिब। ६५। वत्सस्य हे मातः अहं तव ऊधसं क्षीरं उपनेतुं पातुं इच्छामि। पुनः वत्सस्य उनः होमार्थ विधेः शेषं वत्सेपीतिशेषमुर्वीसति
शेषं पातुमिच्छामि। किं गुरोः अनुज्ञां प्राप्य। कामिव उर्व्याः षष्ठांशमिव। यथा रक्षितायाः उर्व्याः षष्ठांशं उपभुंक्ते सम्यक्पालयिता वसि
ष्ठमुनेः धेनुः। ६६। वसिष्ठधेनुः इतीरित दिलीपेन विज्ञापिता सती प्रीतितरा बभूव। तदन्विता सती अक्लिष्टमवतारकदेशा
हिमालयपर्वतात् आश्रमं प्रतियये। तेन राज्ञा अन्वितापि युक्ता सती अक्लिष्टप्रवतो यथेमवतः। किंभूता धेनुः आश्रमं प्रतिविनिवेश्य आश्रमा 11

६ अथ तस्याः कृपालं प्रभुः राजा दिलीपः । तस्याः खेदतः प्रसादं गुरोर्वसिष्ठस्य प्रियां यथावत् वार्त्तां स सुदक्षिणायै कथयामास । किंभूतो रा-
जा प्रसन्नेन मुखेन प्रसन्नं उज्ज्वलं मुखं यस्य सः । किं० प्रसादं मुखप्रसादानुमितं मुखप्रसादेन दर्शनेन अनुमितं ज्ञातं । किंभूतया वार्त्तया वि-
ज्ञातेन स्मृतया इव । सर्वं गुरुप्रसादेन कथितं । पश्चात् व्याख्या निवेदितं । ततः सम्बद्धि० । स राजा नन्दिनीस्तन्यं पपौ । किंभूतो राजा वत्सलः
नन्दिनीस्तन्यं वनात् तां प्रत्यागतस्य । अतः किंभूतो राजा अनिन्दितात्मा । अनिन्दितः प्रशस्यः आत्मा यस्य सः । किंभूतं स्तन्यं । वत्सनिपीत ।
शेषं । वत्सेन पीतं तस्मात् शेषं । वत्स० किंभूतो राजा । सद्वत्सलः । सतां वत्सलः सद्वत्सलः । उत्सिहे तन्वयः । पुनः किंभूतं यथा । पपौ इत्यस्य
नरहंस(?)स्य तस्य शुभ्रं उपात्तिनी । शुद्धं यशः इव पपौ । किंभूतः शुभ्रं यशः इव पयः । अभिषिक्तः । अभिकायस्तीर्थे नैमत्तस्य स्य सः ॥
प्रातः प्रातः वसिष्ठेन दत्तपतीप्रातः । अनन्तरं राजधानीं प्रति प्रेषयामास । कुर्यता च व्रतपारणान्ते । यथोक्तं । यथाकृतं यद्धतं तस्य
व्यापारणान्ते । किं कृत्वा । आस्थानिकं प्रस्थानकालोचितं । स्वस्त्ययनं आशीर्वादादिमांगलिकं प्रयुज्य । किंभूतो वशिनः वशी यस्य इं-
यः समर्थः ए० । प्रेषितः । ततः तस्मात् अनन्तरं नृपो राजा प्रतस्थौ । चकार किं कृत्वा । कृतं कृताञ्जलिपदक्षिणीकृत्य । पुनः अरुन्धतीप्रदक्षि-
णीकृत्य । व्रजन्ति सवत्सां धेनुं प्रदक्षिणीकृत्य । किंभूतो राजा । सलंगतो द्विजतरप्रतापः सर्वतः कृतकरः प्रसादो अत्यन्तं प्रभावितोत्कृत
मस्तपर्येन प्रभावे वर्धितेन । ३ । श्रोत्राभिरामं स राजा धर्मपत्नीसहितः मनोरथेन मार्गमयो । किंभूतेन रथेन । श्रोत्राभिरामध्वनिना श्रो-
त्राभिरामः कर्णसुखावहः ध्वनिर्यस्य सः तेन । पुनः किंभूतेन रथेन अनुद्घातसुखेन । उद्घातो नेम्यन्तःपतितः मनोरथेनेव । किंभूतो रा-
जा सहिष्णुः प्रभावान् । अथवा इव प्राप्तः सत् फलः स्वयं संपन्नमनोरथेन स्वयंयौ । ८ । तमाहितौत्सुक्यमदर्शनेन प्रजाः । नरेन्द्रं नेत्रैः पपुः । तमसाद
रेण चिरौ कथयामासुः । किंभूतं नृपं । क्षितिं व्रतानुगृहीतैः । किंभूतं राजानं । अदर्शनेन आहितोत्सुक्यं उत्पादितोत्कंठं । प्रजाः किंभूतेन हेतुना

किं राजा सनातनं पद क्षिणीकृत्य

आनां । प्रजार्थव्रतकर्शिताङ्गं । प्रजार्थं व्रतेन कृशं निराहारेणोपरिवृतं तेन कर्शितं कृशीकृतं अंगं यस्य स तं । कमिव । अग्रणी । नाथमिव । यथा प्रजा नवो-
दयद्वितीयामं शशिनं अमृतभोक्तारं चन्द्रं नेत्रैः पिबन्ति । सौ पिबन्ति रक्तां नेत्रैः केतं जनयति । नवोदितः स्फुरन्नवतिः । ऊर्द्धवयस्य सः । सरा मानवः यः अरविन्द्
पुरस्तारं निजसुतं समासमं आरोपयामास । किंभूतं तस्य जसुरं दीपितं । किंभूतं दुर्गं तपसा । किंभूता राजा पुरंदरश्रीः पुरंदरः इन्द्रस्तद्वत् श्रीर्यस्य । पुनः
किंभूतो राजा पौरैः अभिनन्द्यमानः स्तूयमानः । किंभूतं भुजं भुजंगेन्द्रसमानसारं । भुजंगेन्द्रः शेषः तस्य समानः सारो बलं यस्य तं तस्मिन् । ३४ । अथ नयनाञ्जलिः
अनंतरं राज्ञी सुदक्षिणा गर्भं आधत्त धृतवती । कस्मै । नरपतिकुलभूतये । नरपतेः दिलीपस्य कुलं अन्वयः तस्य भूत्यै उद्भवाय । किंभूतं गर्भं पुरुहूतैः गरिष्ठैः
लोकपालानुभावैः अभिनिविष्टं । किंभूतं च ज्योतिः भूतं अनलं तेजः । यथा कि भूतं विभुं मध्याह्नं उष्णकिरणं । सा क्षितिः रामं जनार्दनं । सा । सादाय राज्ञः क्रियन्ते शरीर
राज्ञैव तेजस्वी । यथा द्यौः अत्रिनयनसमुद्भवं ज्योतिः सोमं । जलादा । गंगावत् । सुरसरिदिव यथा सुरसरित् गंगा वह्निनिहितं तेजः
धारयति । एवं वीर्यं गौर्य अग्नात्मजसुखं अभिवर्धयामास । दक्षिणाय इत्यर्थः । अनन्तरं गौरी धीवरानीरजागमः । यतेन कार्तिकेय जनितं समुद्रगमत् । अथ । इति श्रीरघुवंश
टीकायां द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥ अथेप्सितं० । अथ अनन्तरं सुदक्षिणा दौहृदलक्षणं दधौ । गर्भलक्षणानि स्त्रियः कस्मिंश्चिद् वस्तुनि श्रद्धा जायते । स दोहदं कथ्यते । तच्छृद्-
णी पांडुरकावादिमायते । किंभूतं दोहदं । भर्तुः ईप्सितं अनः । किंभूतं दोहदं उपस्थितोदयं । आसन्नोदयमनोरथमिव । अनः किंभूतं दोहदं सखीजनो दीक्षणकौमु-
दीमुखं । सखीजनानां वीक्षणं कौमुदीमुखं चंद्रिकारम्भकालं । सखीनां कौमुदी इव हर्षितत्वात् सुरंजनायं । अनः किंभूतं दोहदं इक्ष्वाकुजस्य संतते निदानं कारणं
यतः प्रजाः अभिवर्धिष्यति । १ । तनौ० । तत्ततः नरेन्द्रस्य राज्ञः सुदक्षिणा दोहदं प्रवेदे । किं० दोहदं उत्पद्यते इति ज्ञात्वा । राजा दिलीपस्य कीर्तिर्न उदयात्सु
खं सन्तानपथमिव । कदा गर्भधारणलक्षणं न विद्यते इति या मनोरथः आसीत् । सं दोहदरूपेण प्रकटीभवत् । किंभूतस्य राज्ञः अनन्यसेवार्हरसस्य नन्दनो
सोऽर्हरसोत्सवः सकसान । किंभूतस्य राज्ञः अनन्यसंपत्तेः सविधातेन अन्यासंततिर्यस्य । एवं दुर्जनस्य तत् किमपि न सुखावहं । केवलं तं प्रेषयति

स्ति॥ किंभूता सिया। वदति प्रियंवदा। वदता स्वजनं प्रति प्रियं वदतीति वदति प्रियंवदा। गंधवत्त्रिभूतं गिरः स्त्रीणां सनानवतेनीमा सुर्य्यंजं॥ ३॥ शरीरसे
सा सुदक्षिणा मुखेन अजरूत्। किंभूतेन मुखेन लोध्रपांडुना। लोध्रवत्पांडुरेण। किं॰ सुदक्षिणा। शरीरसादात् गर्भविशेषेन देहस्य [illegible] मप
णान्तरमभ्यलिता काचिद्भूषणा [illegible] यस्याः सा। केव शार्वरीव। यथा विभातकल्पा शशिनाल्पज्योत्स्ना [illegible]। पुनः किंभूतेन मुखेन तनुप्रकाशेन
किंभूता शार्वरी विचितारका। विचेयास्तारका यस्याः सा। सुदक्षिणया रात्रे रूपमानं। मुखस्य शशिना उपमानं॥ ४॥ तदाननं॥ क्षितीश्वरो राजा दिली
पः रहः एकांते तदाननं तस्याः सुदक्षिणायाः मुखं समाघ्राय तृप्तिं न आययौ। किंभूतं तदाननं। मृत्सुरभि मृदा सुरभि मृत्सुरभि। राजा कश्व करीव। य
था करी हस्ती शुचिव्यपाये आषाढस्यापाये वर्षासमये वनराजिपल्वलं समाघ्राय तृप्तिं न याति। किं॰ वनराजिपल्वलं पयोमुचां मेघानां पृषतैर्बिंदुभिः सि
क्तं॥ ४॥ दिवं मरुत्वा॥ सा सुदक्षिणा अतः कारणात् अन्यरसान् विलंघ्य विहाय प्रथमं तथाविधे मृत्तिकारूपे अभिलाषे मनो बबंध। हि यस्मात् का
रणात् तत्सुतः भुवं भोक्ष्यते। किं॰ तत्सुतः दिगंतविश्रांतरथः दिगंते विश्रांतो रथो यस्य सः। [illegible] क इव
दिवं भोक्ष्यते मरुत्वानिव। यथा मरुत्वान् इंद्रः दिवं भुनक्ति॥ ५॥ न मे ह्रिया॥ उत्तरकोशलेश्वरो राजा दिलीपः प्रियासखीः अनुवेलं पृच्छ
ति स्म। किंभूतो राजा आदृतः आदरपरः। इतीति किं। मागधी राज्ञी सुदक्षिणा केषु वस्तुषु स्पृहावती वर्त्तते। मे मम ह्रिया लज्जया किंचिदीप्सितं
न शंसति। दोहदे दोहदे गर्भश्रद्धा जायते। उक्तं च। दोहदस्य अदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात्॥ उपेत्य॥ सा सुदक्षिणा दोहददुःखशीलतां उपेत्य प्रा
प्य यदेव वव्रे तदाहृतं अपश्यत्। कथं [illegible]। हि निश्चितं नृपतेः राज्ञः अस्याः सुदक्षिणायाः यदिष्टं त्रिदिवेपि स्वर्गेपि
अनासाद्यं न अभूत्। किंभूतस्य भूपतेः अधिज्यधन्विनः अधिज्यं धनुर्यस्य सः तस्य। धनुर्धरत्वात् त्रैलोक्यस्थमपि वस्तु तस्य हस्त
गतं वर्त्तते॥ ७॥ दिनेषु॥ तदीयं स्तनद्वयं पंकजकोशयोः श्रियं तिरश्चकार। किंभूतं स्तनद्वयं नितांतपीवरं अतिपुष्टं। पुनः किं॰ स्तनद्वयं आनील १९

मुखं ईषच्चूचुकं। किंभूतयोः पंकजकोशयोः भ्रमराभिलीनयोः भृंगाश्रितयोः। कुचमुखस्य भ्रमरोपमानं। पुनः किं॰ तयोः पंकजसुजातयोः
सुजातयोः सुपीवरयोः॥ ८॥ क्रमेण॥ सा सुदक्षिणा दोहदव्यथां निस्तीर्य क्रमेण प्रचीयमानावयवा सती रराज। प्रचीयमाना वर्द्धमाना अवयवा यस्याः सा
प्रचीयमानावयवा। किंभूता रराज। केव लतेव। यथा लता वल्ली शोभते। किंभूता लता। पुराणपत्रापगमादनंतरं संनद्धमनोज्ञपल्लवा। [illegible]
यानां पत्रोपमानं॥ निधानगर्भा॥ नृपो राजा महिषीं ससत्त्वां आपन्नसत्त्वां अमन्यत। कामिव। सागरांबरामिव। यथा कश्चित् सागरांबरां पृथ्वीं निधानगर्भां मन्यते। निधा
नस्य सर्वप्रियस्य सर्वार्थसाधकत्वात् तस्योपमानं। पुनः कामिव। शमीमिव। यथा शमीं अभ्यंतरलीनपावकां मन्यते। एतावता गर्भस्य तेजोऽभिव्यक्तं। अभ्यं
तरे मध्ये लीनः पावकोऽग्निर्यस्याः सा। पुनः कामिव सरस्वतीं नदीमिव। यथा जनः सरस्वतीं नदीं अंतःसलिलां मन्यते। अंतर्मध्ये प्रकटं सलिलं
जलं यस्याः सा तां। पवित्रत्वात् सर्वजनस्पृहणीयत्वात् तदुपमानं॥ प्रियानुराग॥ स राजा पुंसवनादिकाः क्रियाः यथाक्रमं व्यधत्त चकार। [illegible]
[illegible] जातकर्मादि॥ किंभूताः क्रियाः प्रियानुरागस्य सदृशीः उचिताः। पुनः किं॰ क्रियाः मनःसमु
न्नतेः सदृशीः। पुनः किंभूताः क्रियाः भुजार्जितानां च दिगंतसंपदां सदृशीः। पुनः किंभूताः क्रियाः धृतेः सदृशीः। मनसि उत्पन्नहर्षानुमानेन कृताः।
किंभूतो राजा धीरः गंभीरः। एतावता प्रिया प्रीता [illegible] इत्यर्थः॥ सुरेंद्र॥ नृपो राजा गृ
हागतः सन् तया सुदक्षिणया ननंद हर्ष। किंभूतया सुदक्षिणया। उपचारांजलिखिन्नहस्तया। उपचारांजलिभिः आवर्जनांजलिभिः खिन्नौ
श्रांतौ हस्तौ यस्याः सा तया। पुनः किंभूतया तया। पारिप्लवनेत्रया [illegible]। पुनः किंभूतया तया। प्रयत्नमुक्तासनया महता यत्नेन मु
क्तमासनं यया सा तया। कस्मात्। सुरेंद्रमात्राश्रितगर्भगौरवात्॥ कुमारभृत्या॥ अथानंतरं राजा दिलीपः गर्भं [illegible] सूतिकागृहे प्रियां प्रसवोन्मुखीं
ददर्श। किंभूतः पतिः प्रीतः। [illegible] किंभूते गर्भकर्मणि भिषग्भिर्वैद्यैः प्रसवकारिभिः अनुष्ठिते आश्रिते। किंभूतैः भिषग्भिः कुमारभृत्याकुशलैः॥ 20

लक्षितकिंमवलीढः। गुणमर्किन्हतेलिविद्धिः। आसेदितकारिलिः कामिव। दिवमिव। यथा कालेव पक्तिलेदिवं सुवृत्तां सदृशः सुकोपयति। सूर्येऽ।
ततः तनोऽनंतरं सुदक्षिणा राज्ञी गुर्वं असूत। समये प्रसवे देवतामासि गर्भं अजीजनत्। किंभूतं सुतं। पंचसिग्रहैर्विजश्मिः कुषगुरुभिः सूचि
तनामपंथदं। किंविशिष्टैः पंचभिर्ग्रहैः। उच्चसंस्थितैः। रवैभौमेशुक्रमत्पन्नादिजिज्याति। आस्त्रोत्कथ्राणां उच्चनीचस्थानानि वदनत्या। नि। अन्तः किंविशिष्टैः पंच
भिर्ग्रहैः। सूर्ययोगे। अनस्तमितैः। सेवैर्ग्रहैः सूर्यमध्यगता अस्तमिता उच्यंते। उच्चस्थैरुदयगतैः ग्रहैर्जन्मप्रचानिनिस्वविलं ... एको। पिक्र
पतिजन्मप्रदे महः। सोऽस्य गृहमहः। इतिज्योतिषवचनमस्ति। सा मा तस्य अन्मति नविपरीतं न भवति। स्वनीचगे स्तं गतो वापि। रिपोर्गृहस्थितो यथा।
फलं प्रकीर्तितं। समस्तमेव सफलिं। एवं बहुलमहीनयर्जन्मजायते। जन्मकालेन सर्वस्य शास्त्रं विज्ञायते। यथा कर्मा। यथाचित्रमन्यजन्मनि। इ
त्यादि। किंभूता सुदक्षिणा। शचीसमा। इंद्राणीतुल्या। केव। त्रिसाधमाशक्तिरिव। यथा त्रिसाधना शक्तिः प्रभुमंत्रोत्साहलक्षणा अक्षयं अर्थं
सूते। कोशदंडयोः संपत् प्रभुशक्तिः। कोशो भांडागारः दंडश्चतुरंगबलं। गजरथतुरगपदातिलक्षणं। प्रज्ञासंपन्मंत्रशक्तिः। उद्यमसंपदुत्सा
हशक्तिः। एवं शक्तित्रिविधा जयेराज्यादिफलं जनयति। १४। दिशः प्र। तत्क्षणं तस्मिन् सुतजन्मसमये सर्वा दिशः प्रसेदुः। कल्याणसूचक
मासीत्। तथा हि दिशः प्रसेदुः निर्मला बभूवुः। तत्क्षणं मरुतो वायवः सुखाः सुखकारिणो बभुः। उक्काः सुरूपा निमित्ताज्यां
ग्निः अदक्षिणार्चिः सन् हविरादत्ते। यदक्षिणावर्तैः ज्वलद्भिः सुमप्रवर्जितः स्निग्धसुखगंभीरः। प्रियंदशासंदवहि। एवंसर्वा
लिवस्तुनितदाले कानां सुखकारिण्येव बभूवुः। युक्तं चैतत्। अर्थात् रघुजन्मभवति। हि यस्मात् कारणात्। नादृशं उद्भवत् तामर्षो। जन्मतो
कास्मुदयाय भवति। १५। अरिष्ठा। निशीथदीपाः आलिरवसमर्पिताः बभूवुः। किंभूता निशीथदीपाः तस्य सुतजन्मनः निजेन तेजसा सहसा
तमिव प्रताः विषयिभांते। किंभूतेन तेजसा। अरिष्टशय्यां परितो विसारिणा। १६। जनाय शुद्धांतचराय नृपतेः राज्ञः शंसते कुमारजन्मामृतसंमिताक्षरं आयजनाय त्रयमेवादेयं। २७

आसीत्। किंभूतः। शाशिप्रभं छत्रं। चामरे चामीकरमये एतद्वितयं सर्वं नियतत्वमिति। किंभूतमाह। कुमारजन्मामृतसंमिताक्षरं। अमृतसमिता
क्षरं। अमृतसमितानि अक्षराणि यस्य तत्। १७। निवातपद्मस्तिमितेन चक्षुषा नृपस्य राज्ञः आत्मनि निधिनेयुगः प्रहर्षः प्रबभूव। नृपस्य किं कुर्वतः चक्षुषा
कांतं सुतानन्नं पिबतः। अत्यादरपूर्वकं विलोकनं पानमुच्यते। किंभूतेन चक्षुषा। निवातपद्मस्तिमितेन वातरहितं पद्मं कमलं तद्वत् स्तिमितं निश्चलेन चक्षुषा
सेव। महोदधेरिव। यथा महोदधेः समुद्रस्य इंदुदर्शनात् पूरो भवति। १८। सुजातकर्मणि। स दिलीपसुतः अधिकं बभौ। कुमारः तपस्विना पुरोधसा वशिष्ठेन कृत
जातकर्माणि संस्कारसति। कुमारः मणिरिव। यथा आकरोद्भवो मणिः अधिकं शोभते। किंभूतो मणिः। संस्कारः। १९। सुखश्र
वा मंगलतूर्यनिस्वनाः। मंगलमृदंगनिर्घोषाः केवलं नागीर्धितः राज्ञः दिलीपस्य सद्मनि गृहे नव्रतेन। दिवौकसां अपि पथि मार्गे देवलोके नन्तुः। अस
तः। किंः सहवास्य। पिता प्रमोदनृत्यतेजसः। किंभूताः निस्वनाः सुखश्रवाः सुखकारीश्रवः श्रवणं येषां ते। तस्मिन् कुमारे तातेप्रसरः प्रासादाश्र
वेणचलं तु। न संयोदि विविक्त मगधस्य। शचिव्रवांद्यंत। २०। नसंयतस्य राज्ञो दिलीपस्य कारागृहे कोपि सयं तो बद्धो न बभूव। सुतजन्महर्षितः सन् यं वि
सर्जयेत्। किंभूतस्य पितुः रक्षितुः। सम्यग्रक्षणेन न्यायवर्त्मनि वर्तमानः। कोपि नश्यति। राज्ञः पुत्रजन्मनि बद्धमोक्षो भवतीत्याचारः। सराजा तत्प
पितृणां ऋणपिंडं नाम स्वयमेव मुमुचे। उत्तरजन्मनि पिता पितॄणां ऋणान्मुच्यते। २१। श्रुतस्य। श्रुतस्य कर्म कर्तारि शिशौ श्रुतस्य। पार्थिवो राजा आत्मसंतत्युत्ते
इति कारणात् नाम रघुं चकार। किं कृत्वा धातोर्गमनार्थं अवेक्ष्य। अधिगंतुं अभिगम्य यः सर्वेषां पारं रंघतीति रघुः। किंभूता रघुशक्तयो विक्रम
र्थं तिस्रीतिक्षयार्थविषदृशी किं अयं बालिको बालकः। श्रुतस्य शास्त्रस्य पारं यायात्। तथा रणे संग्रामे परं शत्रूणां अंतं पारं यायात्। अतो यस्मा
त्शास्त्रपारं यास्यति संग्रामे रिपूणां अंतं गमिष्यतीति गमनार्थवान् रघुनामकृतवान्। २२। पितुः। सरघुः पितुः प्रयत्नात् अंगैः शरीरावयवैः दिने २
वृद्धिं उपोषः। किंभूतस्य पितुः समग्रसंपदः समग्रा संपूर्णा संपत्तस्य स्य सः। अर्कि मनरहेतु आदीनां नाथ वीरुद्धिर्जायते। परं ज्ञातस्य समग्रत्वात् सर्वे

पद्येन। अत एव प्रतिदिनं हविरस्पृक्तं। [illegible] मासवा। यथा [illegible] दीक्षितः श्रीहर्षस्य दीक्षिति [illegible] कर: [illegible]
उभे व्रतदिने सूर्यमिवप्रभातीनि [illegible] सं: समुत्पन्ना कामा सूर्यकिरणसंपर्केन सुलिभायांया व्रतदिने शकलार्ध [illegible] प्रातीनि वार्षा। तथा
हि एकः कोपि मंसमाय: स्त्री [illegible] भर्ता [illegible] संकरो सव। सर्वसंयमसंयथा [illegible] माहर्षीक [illegible] कार्तिकेयेन नंदेतु: यथा
अश्वीप्रदेशे जयंतेन नंदेतु: [illegible] मामश्रीसुदक्षिणा [illegible] तेन [illegible] मसुंतेन नंदेतु: किंवसुंतेन [illegible] कार्तिकेय [illegible]
नंतो मुनक्षिणादिलीपो। तत्सो [illegible] मारयाकश्चावीरु [illegible] २४। [illegible] तत्या: सुदक्षिणादिलीपयो। परस्परश्रयं [illegible] संभिन्नं [illegible]
नंयन्तिप्रेमवत्त्व। कथमिव। रथांगनाम्नो सि। यथा रथांगनाम्नो [illegible] कवाकीचक्रवाकयो: परस्परा [illegible] प्रेम नवलितयो [illegible] एकमुंन विनक्त
भविपरस्परं [illegible] पर्यालीयन। तन्नान्नि तयोः। कमिकर्तरि [illegible] रथयोर्वा जन्ममासिक [illegible] पितृ [illegible] तंथे [illegible]
मेको [illegible] तेन कारणेन पितृमुदित [illegible] वर्धयामास [illegible] कारणं। [illegible] दिने [illegible] वाच्य: [illegible] नसमा [illegible] रजा [illegible] काव्य: इति
नमस्प्राप्तिपनो। [illegible] नदीयामसी [illegible] गुलिं [illegible] मस्यो। [illegible] यस्प्रतिपात [illegible] नेत्रो [illegible] मनो [illegible] मसाग
तेन। मनना [illegible] रस्तुरूं। तेन नृपति: श्रसार्थसिद्धर्थी। २५। तमंकन। [illegible] पराधिरा [illegible] स्पर्शरस [illegible] मूनस्प्र [illegible] संजाता [illegible] सुन।
स्पर्शरस [illegible] वः। सुतस्पर्श [illegible] रस्थितेन [illegible] वारीरया [illegible] सुरेवः [illegible]
मिवितनमिव। [illegible] कर्णोदयं [illegible] मध्ये [illegible] राजा। [illegible]
तेलाद्वेनेयन। [illegible] शरीरस्पर्कसुखेन नेत्रे मीलितं [illegible] २७। [illegible] सराजा [illegible] नः [illegible] स्थितिम [illegible] तं सः। [illegible] सी।
त। किंभूत [illegible] पराक्रमिनः। पराक्रमित [illegible] समस्यसहतेन। किं [illegible] राजा। स्थिनेरेतना। [illegible] कदाचित्समर्यादां [illegible] पंन। २१

अरुते। सर्वेषां मार्गदर्शक: [illegible] यथा प्रमावति [illegible] मूर्तिभेदेन विष्णुना [illegible] नः स्थितिर्म [illegible] मनसतः कि
[illegible] लय [illegible] निदन। गुणाश्चवर्तिनो गुणाभ्यां [illegible] यस्मिन्सा [illegible] मूर्तिर्विनोदन त्रिधासो इति [illegible] रजो [illegible]
नमो रुद्रा। विष्णु: सर्वं जगत्पतिः। [illegible] दवा:। पत एव [illegible] विष्णुः [illegible] पालयत्यपि। रुद्रो [illegible] व। ति
[illegible] स्वयं तु व: [illegible] गुणमाश्रित्य [illegible] सत्वगुणायुक्तो पालक [illegible] स्थितिमतीमं। २८। [illegible] स रघुः [illegible]
नारं नेत्र [illegible] काया। ग्रहण [illegible] वाञ्छ्यं [illegible] विद्या [illegible] किं [illegible] रघु:
[illegible]: [illegible] करणा [illegible] सस। [illegible] करणं [illegible] प्रतिहंत। किं रघु: [illegible] रश्मित: किं [illegible]
मात [illegible]: [illegible] वयस्क:। कमिव समुद्रमिव। यथा कश्चित्नदीसु [illegible] समुद्रं विशति। [illegible] रघुरव। एवं [illegible]
[illegible] मास। किंभूता: गुरव: विपश्चित: विद्वांस:। किं [illegible] रघु: [illegible] पवीतं। [illegible] पवीतं। एकादशवर्ष। राजा।
[illegible] उपनयेन। [illegible] सव [illegible] यथा [illegible] राजन्या [illegible] किंभूतं रघु: गुरुप्रियं। गुरूणां प्रियं गुरुप्रियं।
[illegible] गुरव: [illegible] परंते गुरव: तस्मिन् [illegible] करथा [illegible] स [illegible] यासा [illegible] दधापि [illegible] समय [illegible]
[illegible] रम [illegible] स्थिर: [illegible] सनस्त [illegible] कारणा [illegible] क्रियाविशा [illegible] सुन [illegible] उपहिता
आरोपिता सती [illegible] नवलि। सफल [illegible] तायन। ३०। [illegible] स रघु: क्रमात् [illegible] विद्यास्तस्ता।
र। आन्वीक्षिकीनकर्विद्या [illegible] कृत्यवु: मानलक्षणं। [illegible] दंडनीतिरर्थविद्या [illegible] समय [illegible]
[illegible] चवर्णेनेव। यहणं धारणं तया। [illegible] विद्यानं [illegible] गुणा [illegible] श्रिया [illegible] परिहितानेधार

[illegible]। कालांमरा [illegible] कल्पलर्कः अपोहः समाधानं अर्थविज्ञानं सम्यगर्थपरिच्छेदः तत्वज्ञानं तत्वार्थपरिज्ञानं इत्यष्टौ बुद्धिगुणाः। किं
रघुः उदारधीः उदारा उत्कृष्टा धीः बुद्धिर्यस्य सः। आरंभ बुद्धिविनयादा [illegible] पंचीन राः पवन [illegible] करा नवं ते। आत्मा [illegible] कति
वामम [illegible] वस्त्राः। [illegible] पठनपरिवर्द्धयंति। [illegible] किं कृता विद्याः [illegible] सम्यग् [illegible] कद [illegible] सुरितोईश्वर [illegible]
सुरितोईश्वरः श्रीसूर्यः [illegible] निः स्वच्छ्रता [illegible] रति। किं वा [illegible] पवना [illegible] पवन [illegible] नीमितं [illegible] तः वायोः
[illegible] रघोः सूर्यपमानं [illegible] विद्या [illegible] सरघुः पितृं [illegible] किं [illegible] विद्या [illegible]
[illegible] पवित्रं गरवीं [illegible] परिष्वाय। किं भूता रघुः मंत्रवित्। मंत्रविदः मंत्राणां ज्ञाति मंत्रवित् [illegible]
[illegible] किं [illegible] मंत्रवित् मंत्रसहितं [illegible] सम्यगधीनम्। [illegible] कपार्थी [illegible] सरघुः [illegible]
[illegible] रघुः [illegible] नीर्यमनो [illegible] किं भूतो रघुः [illegible]
यावन [illegible] यस्य सः। [illegible] नीर्यमनो [illegible] रघुः [illegible] कल्पा
[illegible] सूर्यपातः। [illegible] रघुः [illegible]
[illegible] पिता अस्य रघोः [illegible] निरवर्तयत। निवर्तया [illegible] विधिवत् [illegible]
[illegible] कर्म [illegible] किं [illegible] नाम [illegible] मास्य [illegible]
[illegible] यथा [illegible] रघुः [illegible]
[illegible] पितरं [illegible] किं भूतो रघुः युवा [illegible] किं भूतो रघुः [illegible] दीर्घबाहु [illegible] २२

[illegible] किं भूता [illegible] किं भूतः कपाट [illegible] कपाटवक्षाः कपाटवक्षि
[illegible] किं भूतः परिणद्धकंधरः परिणद्ध [illegible] वृषस्कंध [illegible] ग्रीवः। एवं विधोपि गोपितम् [illegible] नीव [illegible]
[illegible] नवतीव [illegible] रघुः इति [illegible] युवराज [illegible]
[illegible] नाम [illegible] किं निसर्गसंस्कारविनीतः निसर्गसंस्कारेण [illegible]
[illegible] किं [illegible] किं भूतपितो
[illegible] लक्ष्मी [illegible] रघुस्तान [illegible] किं युवराज [illegible] किं [illegible]
[illegible] यथा श्रीर [illegible]
[illegible] दिलीप [illegible] सः [illegible] इति। कद
[illegible] वायुना [illegible] भवति। [illegible] किं [illegible] ग्रहीसूर्य [illegible]
[illegible] भवति। [illegible] करी [illegible] भवति। [illegible]
[illegible] किं भूता [illegible] त्र्यं [illegible]
[illegible] किं भूतं [illegible] रघु [illegible] राजसूत [illegible]
[illegible] किं [illegible] रक्षा [illegible] मसे
[illegible] किं [illegible] दिलीप [illegible] किं भूत [illegible]
[illegible]

पृ(ड)वियतः। युसंदेहः॥ अथ। त्रिविक्रम। होत्र कारो ऽ त्पकालमूवयत। यदेवत्तनकुमारैसे न्यसपदि विस्मित स्थितं। किं कृतं तेन। त्यं विषाद्भु
मप्रतिपत्ति। विषादे बहु साप्रतिपत्तिः कर्तव्यता मगह्ला। तायस्पतत्। मूर्छामिवदृष्ट्वा स्थित। भ्रम मनः सपदितत्कालं वशिष्ठ धेनुर्नंदिनी दृष्ट
वा। किं० श्लो। नंदिनी। यद्वच्छया गता। शुनः। किं वृत्ता नंदिनी। श्रुत प्रभावा भूपाकलितिः प्रतीवामस्याः। सा। अथ तदणा। दिलीपनंदनो रघुः
प्रतीचिमेषु पि इंद्रियत्र्यतिक्रांतेषु पिल्भे वेश्व यदार्थेषु उपपन्नदर्शनिः प्राप्त अनिन्द्य वा। किं ज्ञात्वा तदं नि घ्यंद जलेन तस्याः धेनोः ज
गनि स्पंदजलेन प्रक्ष्य दवारिणा लोचने च प्रक्षाल्य। किं भूतेन जलेन। उत्पन्न प्रविचित्रेण। किं० रघुः सतीं। हरस्कृते महद्भिः पूजितः अतएवं
यवानलं धनीघटत। अथ श्लोक। स नरदेव संतर्वारघुः दृष्टिः सर्वस्याः दिशि पर्वतपक्षशातनं देवं इंद्रं ददर्श। पर्वतानां पक्षाणां शातयती
त विमन्नीति पर्वत। किं० पचनिप वा। अश्वं हरंतं। किं० अश्वं। पुनः। उत्तम्रतः सूतेन सारथिनाम्ना मातलिना निविलं च अपलं यस्य सा। पुनः किं०
अश्वं रथयरक्षिम संयरं। रथ स्य रश्मिना संयतं वद्धं। अथ कालेन। रघुः एनं देवेंद्रं धीरेण स्वरेण प्रत्यबोचत। किं भूतेन स्वरेण गगनस्पृशा। ग
गनं स्पृशतीति गगनस्पृक्। तेन अत्रेरेलिहा। अनेकं तेनिवर्त्य लिवा। यच्छ यज्ञाय यन्निव। किं० भा। अध्वराणां वैः नम स्पृश्यैः। तं हरिदे
वेंद्र विदिच्या। किं भूते नयस्य लाते। अनिमिष महमिलितिः। अनिमिषपरहितानां द्वितीयेनाते न केवलं अमल्लोचनोः स्वयं हरिनिव जिनिः। हरि
त्रिः पीतेलोचनेः हरि विविच्या। अथ। ललतां। देवेंद्र इयतः कारणात् मनीषिलि विदिच्या नवा सानाजां देवानां मध्ये प्रथम स्त्वमेव निमंत्रसे
मखांशं यत्तमागं गजने। मखांसनामः। तेषां मखुरोः क्रिया निघालाय क्रिया नाशाय कर्म वर्तसि। किं० यस्यमखुरोः अजस्र दीक्षाप्रय
तस्य। अजस्रं निरंतरं यज्ञदीक्षायां प्रयतस्य सनियमस्य। सवदर्थं गोप्तयज्ञानुकरुने। तत्कथं स्वार्थं तत्र सत्त्वघाते न क्रियते। अथ त्रि
लो। तनुर्दिदेवेंद्र त्वया त्रिलोकनाथेन सतां मखविधौ प्रविघ्नविध्वंसकारिणो नियम्या निवार्या। इतव्या। अहं कथं तानि च्युत्स्य सा। ॥ २३

स्वदो० दिलीप
नंदनो रघुः धन्वाः
कथितं इति वच
युत्र्यापरानकृतो
प्रदं ज्ञा। इती
त कि हितप्रश्न
मवस्पंदजलेन
मार्जयन्नर
सतो गुरुगामी
स्वांसे ॥ २॥

वंचकुते न त्रिलोकनाथेन दिव्यवक्षुषा ज्ञानिना। वेदादि संबंध धर्मचारिणं कर्म मुक्तानां अंतरायी न वसि। अंबे चिरती विधर्मचारिणः। धर्मकार्यकर्ता
तेषां ततः। श्रुतो विधिः। श्रुतितो विधिः। मन्तो धर्मः श्रवि विघ्नकर्ता रिसति। धर्म कर्मको पिन करिष्यति। अथ। स्वदं०। हे मघवन् महाक्रतो
रश्वं तुरंगं प्रतिमोक्तुमर्हसि। किं० अश्वं तुरंगं मम महाक्रतोर्श्वमेधस्य अग्र प्रधानमंगं अश्वमेतरेणायज्ञो न सिद्ध्यति। तर्हि अश्वेन गते मम क्रो
पूर्ववत् इति। दोषः। अथ। स्वाहा। हियस्मात् कारणात् ईश्वरा महांतः श्रुचि निर्मलं रस्य पथो मार्गस्य दर्शयितारो न वेति। मलीमसां चौराणां पद्धतिं चौर्यमार्ग
नत्र्यादरते। नाक्रियंते म हांतः। अथ। इति। दिवौकसामधिपति देवेंद्रः रथं निवर्तयामास। किं सत्वा रघुणा समीरितं इति प्रगल्भं वचो नि
शम्य श्रुत्वा। किं भूतो दिवौकसां पतिः सविस्मयः कथमनेन दृष्टो ऽहमिति विस्मयान्वितः पश्चात् प्रत्युत्तरं वक्तुं प्रचक्रमे। इत्यर्थः। अथ। वाद्य
क्षोणिहरोक्तं मकारयत्स्वंजनादजन्भूषितत्वात् संभव। पुनः यतो मने। उदयः परलः सका वात परेर्मुद्धमाणं समातीयं यशोरक्षणीयं।
यशाप्रधानं यस्य सतैः एवं सति सबहुकः पिता प्रपयशा ये न मम यशः अत्रे षसमग्रं लंघयितुं उद्यतः। उद्यमपरोजातः। किं० यशः। जगत्प्रका
शं। लोकात्प्राते। अथ हरिर्यथा। एकः अकर्षैः दमो मतः। कथितः। महेश्वरकावृत्तस्थंभकएव। नापरः तथा तेन प्रकारेण शुनयः सो
शनकर्तेविदुः हितिविलितानोः। स्मा कं एमवाहुः द्वितीय गामीना। द्वितीयं गच्छतीति द्वितीयगामी। शाताश्वमिथयाजीद्वंद्वाद्दिमेवनान्यः। अथ तेन
लो०। अतः कारणात् मया। त्वदीयस्य पिता। अयमश्वः अपहरितः। किं भूतेन मया। कपिलानुकारिणा। कपिलमुनिमनुकरोति तांस्तं
तः। तेन। कोपेन कपिलमहर्षोवर्तेहं। अत्रा म्रविषये प्रयत्नेन अलं। प्रयत्नो माक्रियतां। त्वं गरस्य संतते। पदव्यां पदं मा कृथाः। सगरस्य पुत्र
वत् त्वमपि नस्सः स्थानं मा नव। यथा ते कपिलेन नस्मीकृताः। तथा त्वमपि करिष्यामिति भाव। अथ लमतः। ततो नंतरं तुरंगस्वरक्षि
तारघुः प्रहस्य सिवा पुनः तुरंगं देवेंद्रं वाणाचे उक्तवान्। किं० इश्च तुरंगस्य ता अपत्र्य सः गतलवः। हेइंद्र यदि तावत् शस्त्रग्रहणं यदि वेत्सव 24

एषगवीति खलु निश्चितं त्वया त्वं मां रघुं अनिर्जित्य न हतार्थः ॥ मां रघुं अनिर्जित्य तव यो हंता ॥४८॥ अथ सरघुः मघवंतं एवं ।
उक्त्वा उद्मुखः अतिष्ठत ऊर्ध्वमुखः तस्थौ किं रघुः ॥ चापमध्यं वज्रप्रतिसारं मार्गणं सज्जं करिष्यमाणः ॥ वृषः किं रघुः वृषः प्रकर्षेण विद्ध
वितत्य उरः ॥ वक्षः शरीरप्रकर्षेण प्रकृष्टत्वेन गांभीर्येण विडंबितो ईश्वरो येन स कितेन तं वक्षः ॥५०॥ आलीढविशेषकोपि आलीढविशेषणस्था
नविशेषण शोभतइस्सेवं शीलः ॥ आलीढविशेषशोभितेन ॥ त्रिपुरदहनसमये भगवान् आलीढविशेषणजान्वानम्य उद्मुखवत् स्थौ ॥ तथाय
मपि तद्वत् प्रतितस्थौ ॥४९॥ रघोर् गोत्रभिदपि देवेंद्रोपि धनुषि विक्रमो घ्वंसफलं मार्गणं बाणं समधत्त । संदधाति स्म ॥ किंभूतः गोत्रभिदा र
घोः अवष्टंभमयेन । अहंकाररूपेण पत्रिणा बाणेन हृदि क्षतः पीडितः किंभूतं अमर्षणः ॥ असहनः तद मर्षणः गोत्रभित्स्यश्च समा
नः किंभूतं भुवि मनोज्ञं नवांबुदानां मेघानां मनीकं पटलं तस्य महत् मकं ध्वनं चिह्नं यस्य तत् तस्मिन् इंद्रचापे सर्थिः ॥५०॥ ...
घो सत्राश्रुगो बाणः मनुष्यशोणिते रुधिरे पपौ ॥ किंभूतः दिलीपसूनो रघोः व्यूढभुजांतरं वक्षःस्थलं प्रविश्य विशालभुजमध्यं स्पृश्य
निहिता ॥ किं बाणः अभिमसुखं ॥ नीमानं रोङाणां असुराणां शोणितपाने उचितो योग्योयः स ॥ किं शोणितं अनास्वादितपूर्वं ॥ महेंद्र
रेण इयंतिदिनानि ऐरावतानामेव रुधिरमास्वादितं । न मनुष्याणां ॥ अत एव उत्कंठितेनेव ॥ कदाचित् नेव । कौतुकेनेव पीतं ॥ एकं वेलं
तदपि आस्वाद्य विलोक्यते तितराः ॥५१॥ हरेः ॥ कुमारो पिरघुः हरेर्देवेंद्रस्य भुजे सायकं बाणं निचखान निविवेश ॥ किं सायकं सन्मा
नाशनं नामेन चिह्नं अंकितं यस्य सः तं ॥ किं रघुः कुमारः कुमारः कार्त्तिकेय तत्तुल्य विक्रमो यस्य स ॥ किंभूते देवेंद्रभुजे ॥ सुरद्वि सु
रद्विपस्य ऐरावणस्य आस्फालनेन कटपटीकरणेन कर्कशाः कठिनाः अंगुलयो यस्य स तस्मिन् ॥ एतावता शक्रभुजस्य दृढत्वं ॥
शुल्मो न भवति ॥ पुनः किंभूते भुजे ॥ शचीपत्रलेखा पत्ररचना क्रियावशीकरणे तस्य उचितो योग्यः सा तस्मिन् भुजे ॥ २४

नशाम्यापनवशीकरसते ॥ तस्मिन् वक्षसि एकेनु महेंद्रस्यापि ॥५२॥ जहार सरघुः अन्येन द्वितीयशरेण बाणेन नाकसदे देवेंद्रस्य मत्राश्रानिश्वंकं ध्वजं
द्रुध्वजं जहार विच्छेद ॥ किंभूतेन शरेण मयूरपत्रिणा मयूराणां पत्राणि पिच्छानि यस्मिन् तेन ॥ सइंद्रः तस्मै रघवे नृसंखुकोप ॥ कुपितः सुरश्री
स्यर्थीकपकुमद्भुदेस्या द्रिनान्तश्री ॥ क्रते कृते कस्मादिव चुकोप ॥ सुरश्रियः प्र० सुरश्रियो देवलक्ष्म्याः प्रसह्य बलात्कारेण केशग्रहणके
शाकर्षणं कुप्यतीव यथा ॥ मता अत्मिध्वजे छिन्ने देवलक्ष्म्याः केशाकर्षणं कृतमिति मन्यमानेन शक्रेण चुकुपे ॥५३॥ तयोः इंद्ररघ्वोः
अमलरो इंद्रसुर्वयस्तु वाकैः पक्षिभिः बाणैः ॥ किंभूतैः बाणैः ऊर्ध्वमुखैः अधोमुखैः ॥ इंद्रस्य बाणाः अधोमुखाः रघोः बाणाः ऊर्ध्वमुखाः
पतंतीति ॥ पुनः किंभूतैः बाणैः गुरुतम० गुरुतमः सपक्षा ये आशीविषाः सर्पाः तद्वत् भीमैः रौद्रैः दर्शभिः ये बोधेते ॥ किंभूतं उपांतस्थितसि
म्से निकं उपांते पर्यंते स्थिताः इंद्रपक्षे सिद्धाः देवाः रघुपक्षे सैनिकाः सेनाचाराः यत्र तत् उपांतस्थितं ॥ किंभूतयोः इंद्ररघ्वोः जयैषि
णोः जयमिच्छतोः आहवं युद्धमिति रजयाभिषिणोः ॥५४॥ अतिशौ वासवो देवेंद्रः तं रघुं निर्वापयितुं शामयितुं न शशाक न पारयितुं न शक्ता
कालिः अतिशयंधेन अप्रतिबंधेन अस्यादरेण प्रवर्तिता प्रेरिता या अस्त्रवृष्टिः बाणवर्षणं तया कथं निर्वापितुं किंभूतं तेजोरघुं प्रचंडः असम
ह्यसोढुमशक्यस्या नाकलीयस्य तेजसः आधारं ॥ कइव वन्हिं बुदइव ॥ यथा मेघः आत्मनो विद्युत् सलिलेन वन्हिं पानीयेन उपशमयितुं न समर्थो न
भवति तथा वासवः ॥ एतावता तेजस्विता सामर्थ्यं च तत्र रघुं तेन कारणे नैद्राराघ्यायितुं गुणैर्बलपदं निधीयते राजमित्रे अपिसर्वबलानां प्राप्यते
॥५५॥ भगणे हनतुदेवेंद्रः तं रघुं इत्यस ॥ इषुसहं चापं ॥ हेरघोमगा ... वनं ... यथैव विशेषंदतामेन ॥ किंभूतं मधुरं मारवत्तया सत्त्वलच्चेन ॥
अदिसपिअसंगेपर्वतिष्वपिनस्खलितं तदिदं मां प्रीतं अवेहि ... रंगमात्र कृतेन ... नाकरं ... ॥
रेंद्रसूनुः शुभेभरइंद्रः अतिएवमवदत् ॥ एवं जगाद ॥ किंभूतं ॥ नरेंद्रसूनुः प्रियंवदः ॥ किंभूतं ॥ रघुं बाणं प्रति संहरन् ॥ किंभूतः इषुं निषंगात्सम 25

अमिस्तेशरणीराद्दर्शयामास। किं० हेमं सुवर्णशृंखच्छतिरंजितांगुलिं। सुवर्णस्य शृंखस्य या छति। तया रंजिता अंगुलयो यत्र तत्सु॰
द्धा। अमोघं हे इंद्र हे देवेंद्र अस्त्रं यद्दिव्यमोघं अमोघमस्मै। अहं वरं गेन मोक्ष्यामीति यदिमन सिवक्ति। तमः समगुरुः पिता दि॰
लीपः। क्रतोर्यज्ञस्य अशेषेण फलेन युज्यतां। कृतस्य क्रतोः संपूर्णफलं भवतु किंभूतः सेवकः अजस्रदीक्षाप्रयतः अजस्रं नि॰
रंतरं या दीक्षा नियमपरः केनैव विधिनैवाय यथा विधिना वेदोक्तप्रकारेण कर्मणि यज्ञलक्षणे समाप्ते संपूर्णे जाते सति अशेषे॰
ण फलेन युक्तो भवति। एष किल तातस्य वृत्तिः। अश्वं विना यज्ञः पूर्णो न भवति। तथा पितुः सांप्रदायात् सफलता भवतु। इ०। तथा०। इंद्रेवना
तथा विधीयतां। यथा विशांपतिः राजा दिलीपः संदेशगतः सन्नागतः सन् तेनैव संदेशहरात् इमं वृत्तांतं शृणोति। तव इत्युक्तवान्सुरेंद्रः स्वरूप
मिदं प्राप्तं। किं० तोत्रा राजा त्रिलोचनेन कांक्षा वा यथा कृतावासदः। त्रिलोचनो महादेवः तस्य एको अद्वितीयो यो भोगस्तस्य भावसत्ता। तया कृतास
दः डराक लनीयः। अतिदक्षो दिग्भुजः ... महाराज लोकपालानां त्रयाणां भवंति। अतएव अयं हरेण मा पहारेण तदग्रतोगं
तुं न शक्यते। इ०। तथेति०। मातलिसारथिः देवेंद्रः यथा गतं ययौ। यत आगतः तथागात्। स सुदक्षिणासुतः रघुः पितुः सदो॰
ऽन्ववर्तत। राज्ञः सतां प्रति निवृत्ते सुदक्षिणासूनुरिति सानिध्यायेनाम। अप्रापरान्नागः। इति कथितं। किं० सुदक्षिणासुतः
नातिप्रमना। कार्यसाधकत्वेन नातिहृष्टः इंद्रः किं० यथोक्तं तथेति एवमस्तु। इति अनुनापकारेण रघोः कामं ... दिलीपस्य हृ
तां तत्कथनं लक्षणं अंगीकृतं। इ०। तमभ्यनंदत्। प्रजेश्वरो राजा दिलीपः तं रघुं अभ्यनंदत् संस्तवे। किं० प्रजेश्वरः हरेरिंद्रस्य शास
नहारिणा हस्तेन प्रथमं प्रबोधितः ज्ञापितः। किं० कुर्वन् दिलीपः तदीयं अंगं तस्य रघोरिदं तदीयं अंगं तस्य ... अंगं पाणिना हर्ष
चलेन हर्षेण चलः चंचलः कंपितेन। किं० भूतं अंगं कुलिशव्रणांकितं। वज्रव्रणैरंकितं विकितं। इ०। इति०। द्वितीयो दिलीपः इत्यथा॥ २५

मुनापकारेण मतुकृत्वा महायज्ञानां नवाधिकां नवतिं नवनवतिं तलारविस्तारयामास। किं० लोकं महनीयशासनः। महनीयं सर्वमा
न्यं शासनं यस्य सः। उर्ध्वं कृतेक्षत्वा सोपानपरंपरामिव सोपानस्वनामिव कथं न कारेसाद। ... कृत्येदिवं आरुरुक्षुः स्वर्गं आरो
ढुमिच्छुः स्वर्गकामो अग्निष्टोमेन यजेत इत्यादि वचनात्। सर्वं प्रतिगृह्नता यज्ञक्रियैव सोपानपंक्तिः। इ०। अथ स विषयेति०। हरिणींद्रः। अथानं
तरं तया देव्या सह मुनिवनतरुच्छायां शिश्रिये। ऋषीणामाश्रमसत्त्वानामा... किं० सा। स तु वृद्धायां यथाविधिक्रमप्रका
रेण सितातपवारणं ... दत्वा। किं० भूतं सितातपवारणं। नृपतिककुदं नृपाणां चिह्नं राज्ञा चिह्नानं। किं० भूताय सूनवे सते तनयाय
नवु कथं गृहं विहाय वनं जगाम। इत्यत आह। हि यस्मात्कारणात् इक्ष्वाकूणां इक्ष्वाकुवंश्योत्पन्नानां गलितवयसां तां इदं कुलव्रतं कुलाचार।
इक्ष्वाकुवंशे वार्धिक्ये पुत्रे राज्ये प्रतिष्ठाप्य स्वयं सपत्नीकः ऋषीणामाश्रमं ... इति श्रीबालावबोधिकायां पंडितजनादनविरचि
तायां रघुटीकायां तृतीयः सर्गः॥ ३॥

26